

ئەندێڤەر گرافىای باشوورى کوردستان

د. عەبدوللا غەفور

نەتنۆ- دیمۆگرافىيە باشقۇرۇش كوردستان

عمېدوللا غەفور

ھەملىيەت . ۲۰۰۶

ناوی کتیب نملنؤ- دیؤگرافای باشووری کوردستان

- نووسینی، عەبدوللا غەفور
 - نەخشەسازی ناووە، هەردی
 - بەرگ، رەبەین
 - سەرپەرشتی چاپ، هەین ئەجات
 - ژمارە سیپارد، (۸۶۵)
 - تیرۆ، ۲۰۰۰ داقە
 - چاپی یەکمەم ۲۰۰۶
 - نرخ، ۱۵۰۰ دینار
 - چاپخانه، چاپخانهی وەزارەتی پەرورەدە
- زنجیری کتیب (۶)

ئەزگای ئۆزبۆمە و ئەزگاردنەپەدی مەزگەریانی

www.mukiryani.com

saokareem@maktoob.com

Tel: 2280311

پہلی چالیس ہجرت ۷

پہلی ہجرت ۹

دینامیکی آزمائش دانیشتاران ۹

۱- پہلی دفعہ ۱۲ دانیشتاران

۲- ترمیماتی دفعہ ۱۳

۳- کثیرتکثری دہرہ ہزار گورستان ۱۴

غریبوں کی ۱۸

سرخارہ و پہرہ دانیشتاران ۱۹

پہلی دوم ۲۲

دانیشتاران سرکاری دانیشتاران ۲۳

سرخارہ و پہرہ دانیشتاران ۲۴

پہلی سوم ۲۷

پہلی دانیشتاران ۳۷

پہلی دانیشتاران ۳۷

دوم دانیشتاران ۴۱

سرخارہ و پہرہ دانیشتاران ۴۱

پہلی چوتھ ۴۴

شارتہ و گورستان ۴۴

تاریخ دانیشتاران ۴۴

پہلی دانیشتاران ۴۸

پہلی دانیشتاران ۴۸

دوم دانیشتاران ۴۸

۱- گورستان ۴۸

سرخارہ و پہرہ دانیشتاران ۸۱

سەرچمە: ناسەر

سەرچمە ١

دانیشتوانی باشووری کوردستان بە گۆتەرە زمانی دایک - ١٩٥٧

٨٣

سەرچمە ٢

دانیشتوانی باشووری کوردستان بە گۆتەرە زمانی دایک - ١٩٦٥ ٨٤

سەرچمە ٣

پێکهاتنی نەتەرەیی ئەمەریکای کوردستان دا - ١٩٧٧ ٨٩

سەرچمە ٤

پێکهاتنی نەتەرەیی ئەمەریکای کوردستان دا - ١٩٧٧ ٩٠

سەرچمە ٥

پۆلینکردنی شارەکانی باشووری کوردستان - ١٩٦٥ ٩٢

سەرچمە ٦

ریزکردنی شارەکانی باشووری کوردستان بە گۆتەرە زمانی دانیشتوان - ١٩٧٧

٩٣

سەرچمە ٧

ریزکردنی شارەکانی باشووری کوردستان بە گۆتەرە زمانی دانیشتوان - ١٩٨٧

١٠٠

بەراړین چاچین په کلام

دانیشتوان له باشوړی کوردستاندا، زیاتر له بمشه کانی دیکدی کوردستان له نالوگژودان. له نعلامی چمند فاکتمریکي دیاریکړلوی وک: نهمیونی ناشتی و نسلپش و هینسی، کزچ و رهپیتکردنی بهردوامی نیوچه جیاجیاکانی کوردستان و پزلیتیکی بهمارچکردن و کوشتنی په کزمنلی خملکی کوردستان و... شاد. نهمانه همموری پتیکموره، کارنکی زلور گمورمیان کردوته سر زلوی زلوریون یان کممپرونی دانیشتوان و دابهشپرونی جوگرانی و پتیکهانی نهمومی و شرتی ژبان (تشیسه) و گوزهرانی کزمنلانی خملک له شار و گونده کانی باشوړی کوردستان بهتلییعی و له گشت کوردستانی گموردها به گشتی.

نوسر لم لیکولینعمویهدا، نیوچه باشوړی کوردستان وک پارچمیک له هممور کوردستانی گموره و مرگرتوده، واتا مېمدنی (پک خاک) لمېر چار گهواره، لمېر نموه دمیینه ناری عیراق نهمیندرلور، چکه لمو شرتنانه کی که زلور پیزیست و شو هینده چتگایانسی پمیرمنسی بهمیرلوردکردن و رونکردنموی رودلویکی دیاریکړلوره یا هینانموی فاکتمریکموره همپه.

باشوړی کوردستان وک لم پمروتوکمدا دیاریکړلوه، دور نییه پز همدی کس چینگه گرمان بی، له ولامی هممور نمانندا دتیم: پمیر پلنگی میژوی، هیچ شوقی لمخولا له نیو چاروچیتوی نهم نیوچه می کوردستاندا کزنه کړلوه.

نهم پمروتوکدی لمېر دستانلپه، پز همان کیشه ترخانکړلوه، که ومختی خزی نوسر له وتاری (باری شمتوز - دهوگرانی له باشوړی کوردستاندا) بهزمانی روسی باسیرکدوده، رنکه نهمه وا لعمندئ کس بکات، بلین نهم پمروتوکه همان وتاری نازیرلوه و پز سر زمانی کوردی وم گیتردلوه، بهلام له راستپدا وانیه، پلکو به ناوموک و داپشت و ژمارو شیکردنمور پزچرون، بهتولوی له گن خردی وتاره کمدا، جیاوازی همپه. پزیه پیزیسته وک کارنکی سمریمخز تیبوروانه، بهلام لعممان کاند، وتاره کمش وک کاره کانی دیکدی نوسر، له کانی خزیما ییسود نموره و پز نوسینی نهم پمروتوکمش کملکی لږ و مرگهواره.

بۆ نووسینی ئەم پەرتووگە، گەلنی سەرچاوەی جیاوازی بە کارهێنراوە، بەتایبەتی
 باڵوگرەوی فەرەسی لەسەر ژمیری و سالتامەنی ناماری، بەلام ناشکرتی ژمارەکان وەک
 شتیکی بێ چەند و چون وەرگیرێن. چونکە نووسەر پەتەواوی دنیایە لەمەبەرنی گەلنی
 هەڵە و کەمەڕکۆپی لە ژمارەکانی کە لە سەرچاوە کاتفا هاتوون، بەلام لە
 جیاپەرەیاندا دنیایە. هەموو هە گەلنی پەرتووکی کە پەرمەنە جیاپەرەکان
 نووسراون بەتایبەتی بۆ باسکردنی ئەم پەتەنی کوردستان تەرەخان کران.

بەرای من، زمانی کوردی بۆ نووسینی جوگرافیا هێشتا لاوازە. لەمەر ئەوە دوور
 نییە، هەندێ لەو زۆلوانە کە لێرەدا بە کارهاتوون، لای هەندێ نووسەری دیکە بە
 شتێرەکی تر بە کارهێنەن. ئەم نووسینە، هەوڵێکی دیکەمە لە پێشانی ناشارکردنی
 خۆتەرەوان بەم زمانە و بەهێزکردنی بناغەنی زمانی جوگرافیا بە زمانی کوردی.

لەم پاسەدا، نووسەر ئەمێا ناوێ نارەمێەکانی بە کارهێنراوە. بۆ ئەوە، کۆرێ لە
 جیانی کۆرێسێنچ، بەلام ئەمە مانای ئەوە نییە، کە ناوێ فەرەمێە کاتفا
 پشتکۆتەر، بەلکو بەرامبەر هەر ناویکی نافەرەمی ناوێ فەرەمێە کەمان (ئەگەر
 هەمێ، ئە نێزان دۆر کەواندا دانراوە و هەوڵی زۆرمانراوە، ناوێکان وەک خۆی
 لە لایەن خەلکی ناوچەکانە، چۆن دەگوترێ پەر شتێرەمێ بیاننوسێ.

هێواوەم ئە پەرتووگە، شۆتی خۆی لەتەک نووسینەکانی دیکەیی جوگرافیا زانی
 کوردستاندا پکاتەر، لەمەمان کاتیشدا، کەلێنێکی گەورەش لە نامەخانە
 هەژەرەکی کوردستاندا پڕیکاتەر بێتە هاندەرێکی باش، بۆ نووسینی پاس و
 لێکۆلینەوی تێرەسەل لەسەر جوگرافیا کوردستان.

نووسەر سەپاسی دکتۆر حوسێن عەمەد عەزیز دەکات بۆ پارەنی زمانەوانی.

هەژەرە قەزەر

نێس هەمەسەرێ

١٩٩٤-٧-٢٢

به‌شی یه‌که‌م

دینیه‌یگی ژموره‌ی دانیش‌توان

سهرخای ناونوس‌کردنی خەڵک له باشووری کوردستاندا، بۆ سهرده‌می نهرمانه‌ی عوسمانیه‌ییه‌کان ده‌گه‌ڕێتموه. نهم نيمه‌پراتۆريته، به‌مه‌به‌ستی کۆکردنه‌وه‌ی باج و گرتنی سه‌رياز و له‌سه‌ر داخواری وڵاته‌کانی ئه‌وروپا، بۆ يه‌که‌مه‌ين چار له‌ ميته‌رودا، له‌ ساڵی ۱۸۳۱، يه‌که‌مه‌ين سه‌رژميه‌ری خه‌ی کرد و ته‌نیا پيار تۆمارکران. به‌گوته‌ی نهم کاره ژماره‌ی ويلايه‌تی موسل (باشووری کوردستان) چهند سه‌د هزار کسه‌ی بوون، سه‌رژميه‌ری دووم له‌ ساڵی ۱۸۴۱ به‌ نه‌ه‌ام گه‌يمه‌زا. سه‌رته‌له‌نامه‌ی وای نيشاندا، که ژماره‌ی دانیش‌توانی ويلايه‌تی موسل، دوو تا سه‌ن هزار کسه‌یگی زياده‌کردوه، نه‌مه‌يان دوا ناونوس‌کردن بوو، که لهم ويلايه‌ته‌دا له‌ چوارچيه‌ی نيمه‌پراتۆريته‌ی عوسمانيه‌دا کرلوه.

دواي جهنگی يه‌که‌مه‌ی جيهان، خاکی نيمه‌پراتۆري عوسمانی، له‌ نيشان پهرتياناي گه‌وره‌ نهرمنا و روسيا دا دا‌به‌شکرا. به‌گوته‌ی په‌له‌ی (سايکس بيکل) و (سان رهل) له‌سه‌ر هه‌ر ناوچه‌یه‌ک ده‌وله‌تیکی سه‌ريه‌خه‌ی لێ دامه‌زوترا، ويلايه‌تی موسلش، پاش گه‌توگه‌یه‌کی دوورده‌وتنه‌ له‌ ساڵی ۱۹۲۵ به‌ عيراقی عاره‌ی تازه‌ دروستبووه، له‌ گه‌ڵ هه‌ردوو ويلايه‌تی به‌غدا و به‌سه‌ر يه‌که‌مه‌ لکيندرا.

ده‌وله‌تی تازه‌ دروستبووی عيراق، بۆ جاري يه‌که‌م به‌ پشتيوانی نيشنگه‌يزه‌کان له‌ ساڵی ۱۹۲۷ خه‌لکيان ناونوس کرد. ته‌عريش به‌مه‌به‌ستی ته‌وه‌ی که‌ به‌زان، ژماره‌ی دانیش‌توان به‌گه‌شتی و ژماره‌ی هه‌تێ چه‌کلار به‌ته‌اييه‌تی چهنده، جگه‌ له‌ ده‌ستنيشانکردنی باج وه‌رگرتن. له‌سه‌اره‌ تا نه‌مه‌را، شمش جاري ده‌یکه‌ سه‌رژميه‌ری گه‌شتی کرلوه و به‌پيارده‌لووه که هه‌ر ده‌ ساڵ جاري دووباره‌ به‌کريته‌وه و به‌پياره‌که‌ش به‌ گه‌شتی په‌يمه‌وه‌ی لێ کرلوه، جگه‌ له‌ سه‌رژميه‌ری گه‌شتی پته‌جهم

نعم، که ده‌ویله له سالی ۱۹۶۷ دا نه‌لهم ب‌رایه، به‌لام له‌بهر مه‌بهستی رامیارى - س‌ریازی، به‌تایه‌تی به‌ریاب‌پورنى ش‌وق‌شى کوردستان و دام‌ه‌زاندنى ه‌ی‌زی پ‌ش‌مه‌رگه، که نه‌ده‌توانرا ژماره‌یان دیاری ب‌ک‌ری، زانینى پ‌ش‌که‌ت‌مه‌ی نه‌مه‌رم‌ی دان‌ی‌ش‌ترانى باش‌وری کوردستان‌یش، دوو سالیان پ‌ش‌خ‌ست، واتا له سالی ۱۹۶۵ دا نه‌لهم‌یاندا.

ژماره‌ی دان‌ی‌ش‌ترانى باش‌وری کوردستان، به‌گو‌تره‌ی نه‌لهم‌ی ه‌م‌وت س‌رم‌ه‌م‌یری ک‌شتی، که له ن‌ی‌وان س‌له‌ک‌انی (۱۹۲۷ - ۱۹۸۷) کر‌ون، له ت‌هل‌ی (۱) دیاری کر‌وه.

ت‌هل‌ی ۱

ک‌شه‌م‌کر‌م‌ی ژماره‌ی دان‌ی‌ش‌ترانى باش‌وری کوردستان له ن‌ی‌وان س‌له‌ک‌انی ۱۹۲۷-۱۹۸۷

س‌ل	ژماره‌ی دان‌ی‌ش‌تران	چ‌ه‌ل‌وی ن‌ی‌وان س‌له‌ک‌ان	د‌ی‌ک‌ی ز‌ی‌ه‌ه‌ر‌ن %
۱۹۲۷	۶۱۳۳۴۷	-	-
۱۹۳۵	۱۰۱۰۹۰۵	۳۹۷۵۵۸	۶۴,۸
۱۹۴۷	۱۳۸۳۳۷۸	۳۷۲۴۷۳	۳۶,۸
۱۹۵۷	۱۸۲۲۳۹۰	۴۳۹۰۱۲	۳۱,۷
۱۹۶۵	۲۲۱۷۱۰۹	۳۹۴۷۱۹	۱۷,۸
۱۹۷۷	۳۳۰۳۳۱۰	۱۰۸۶۲۰۱	۴۸,۹
۱۹۸۷	۴۳۸۱۶۹۷	۱۰۸۳۳۸۷	۳۲,۸

پ‌ش‌ ش‌ی‌کر‌ده‌مه‌وه، به‌پ‌ی‌وی‌ستی ده‌زانه‌ن به‌ خو‌ش‌مه‌ر‌انى ه‌ی‌ز‌ای ر‌اب‌گ‌یه‌ن‌ن که ژماره‌ک‌انی ن‌ی‌و ت‌هل‌که، به‌ه‌ی‌ج ش‌ی‌رم‌ه‌ک نه‌خ‌شه‌یه‌کی راستمان ن‌ی‌شان ن‌اده‌ن، له‌ب‌هر ک‌ز‌مه‌ل‌ن که‌مه‌وک‌و‌پ‌ی که له نه‌لهم‌ی ک‌ز‌مه‌ل‌ن ه‌ی‌ی ت‌ایه‌ت‌دا، له ک‌ل‌ی

١- بەرزنی رژە لە دایکیرۆن

رژە لە دایکیرۆن لە باشووری کوردستاندا، لە هەشتاگاندا دەرووبەری ٤٥،٠٠٪ (٤٥ لە هەزار) مەلای بوو، نەمەش نەک لە نێو چوارچێوەی سنووری کوردستاندا، بەلکو لە گشت کیشوری ئاسیادا، بەیەکێ لە بەرزترین رژە لە دایکیرۆن دادەنێت، بۆ بەراوردکردن دەلێت، نەم دیاردەبە لە ساڵی ١٩٨٨، لە تورکیا ٢٤،٠٠٪، لە عێراق ٤٢،٠٠٪، لە ئێران ٤٢،٠٠٪، لە سوڕیا ٤٤،٠٠٪ بوو^١، بەرزنی رژە لە دایکیرۆن لە باشووری کوردستاندا، بۆ چەند هۆبەکی گەنگ دەگەرێتەوە، لەوانە، رێتەگرتن لە مەلایرۆن، یا ژمارەشیان لە نێو یەک خێزاندا زۆر بێ، چونکە لەنێو کۆمەڵگەی کوردستاندا وایابوو، کە (هەموو مەلایێ رەسێ لەگەڵ خۆیەتی)، نابێ دەرست لەکاری خوا بێت. ژنەتێانی زۆر (١٨ ساڵ و بەرەوئۆر) و حێردکردنی زۆر (١٦ ساڵ و بەرەو ئۆر). نووبی ئاشکرا،بە، لەو سالانەیی دواوەیدا کۆمەرەنگەر بەخاوەن ژن و کەنایش درەنگەر بە حێرد دەبن. هۆبەگەش بۆ باری ئالۆزی کوردستان و سەختی ژيان و بێکاری و نەبوونی خانووبەرە سەربەخۆ و زۆری تێچوونی ژنەتێان دەگەرێتەوە. لە نێو کۆمەڵگەی کوردستاندا، کۆبی بێ ژن و کچی بێ حێرد، دواي تەمەنی ٢٠ ساڵی بەجاری گەرماتەرە تەماشای دەکەین و دەگەنە بەر پلارەهاریشت. ژنانی کوردستان لە مەلایرۆندا، گەلێ بە پێژن، لە هەزار ژنی تەمەن (١٤-٤٥) سالیدا، (٨٠٠) یان مەلایان دەیت^٢. زانستی دەرگەرفانی لەو سالانەیی دواوەیدا، لەو رژەبەیی زیاتر ژمارەنەکردوو. رێگە نەگرتن لە مەلایرۆن، چەکی دەستی دایک و باوکە بۆ بەرگریکردن لە رژەیی زۆربوونی سەردن لەنێو مەلایندا، پارێزگاریکردنی خێزان لە کۆتەبوونە، پەشتی دایک و باوکە لە دەرلۆژا.

۲- نژادپوهنې رڼه‌يي موندنې

گوماني تېټا نښه، که لمر سالنمې دواړېدا، نژادپوهنې رڼه‌يي موندنې سروشتي، لمنځو دانښتوانې کوردستاندا، زړو پېنځکړلي دپاره. بړ لرونه، نم دپاردمپه له پېنځاکانا، له دهوړمېري ۰،۰۳۲٪ و له هشتاکانا ۰،۰۱۲٪ پور، دپاره ندمش بړ له ناوردنې همنځي نمخوشي خراپې واک مېلاريا و خورپکه دهگمېتمره، چارمېرکړدنې نمخوشپهکاني چگمروخوړن و وېرم و هموکړدنې گدېمرو وگورچپله و همروها زيادېرني ژمارې دهزگاي نمندوستي واک نمخوشخانمې گمرو و پېرک و دمرافخانه و پېشکمون و پېرمان به چلوي خرممگوزاري له نمخوشخانهکانا و زيادېرني ژمارې کارېمستان و خرممگوزاري نمخوشخانهکان وېرکو پزېشک و پېرنيچ و سيستم، رولپکي هېچگار مېزني لمر پورهدا واري کردوه. لهگڼ همرو نممانشدا، رڼه‌يي راستي مړدن له پاشوړي کوردستان دا، له هشتاکان و پېرور ژور له ۰،۰۲۵٪ کهتر نښه، واکه پېرورن دپاردي دېرگرافي نښه هر لمر ناشي کوردستان، پېرکو له گشت ولايتي رولانوالي ناسيادا همپه. گرنکړن هڅپهکاني رڼه‌يي مړدن نممانن: کړشتني پهکلاملي خلکي کوردستان (پهکارهپېنځني چهکي کيساري له سالي ۱۹۸۸ دږي دانښتوانې شاروچهکي همنځپېي جرانمېرگ و شمېرېرني پتر له پېنچ همزار کسي به پېک چار)، نمفالهکان (له ناوچورني ۱۸۲ همزار کسي)، پېر سروشوتنکړدنې هشت همزار بارزاني، کړشتني دپکي لاپهلاپي لهلاپېن داگړکري دولتي عېراقوه، واک گړن و له سېنارداني خلکي، تېرکړدنې ناو شارهکان، شمېرکاني پېشمرگه و سويي داگړکري نم واکه، بۆمبارانکړدنې کوټراندي گوند و شاروچهککاني کوردستان، چکه له چمتگي نيټوخي هېره راسيارپهکاني کوردستان. همروها کهمېرېموي خوردهمېني له نمفامې نابېرقي نابورېدا، مېرسي پېرودام له رڼي نگرېن له نمشمنې نمخوشي سامنک و چارمېرتهکړدنې له بارودوخي

ئەمەلىي باشقۇرۇش كوردستاندا ورنانكردنى دەزگاکانى تەندۇرۇشتى. بۇ ئورۇن،
 ژمارى نەخۇشخانە روخاۋەكان ئاسالى ۱۹۸۸، گەپتە ۳۵۰ نەخۇشخانە
 (سەئىمانى - ۱۸۷، ھەملىز - ۱۴، كەركوك - ۲۱، شۇئەكانى دېكە - ۹۸) ^۴.

ئەمەلىي و جگە لەكەمى خزمەتگوزارى تەندۇرۇشتى، بۇ ئورۇن سالى ۱۹۸۵ لە
 باشقۇرۇش كوردستان ۶۵ نەخۇشخانە (ھەملىز - ۱۴، ھەۋك - ۸، سەئىمانى - ۱۱،
 كەركوك - ۲۹، نەئىمە - ۲۳) ۴۴۸ دكتور (دكتورى گشتى - ۳۲۵، دكتورى
 شارمزا - ۱۲۲) ھەمىر. لە ھەملىز - ۸۰ دكتور (گشتى - ۵۹، شارمزا - ۲۱)،
 ھەۋك - ۴۵ (گشتى - ۳۷، شارمزا - ۸)، سەئىمانى - ۹۵ (گشتى - ۶۵، شارمزا -
 ۳۰)، كەركوك - ۹۱ (گشتى - ۶۰، شارمزا - ۳۱)، نەئىمە - ۱۳۷ (گشتى -
 ۱۰۴، شارمزا - ۳۳)، يان پەك دكتور بۇ دەھەزىلە كەس و ۱۱۲۵۰ جىنگىلى
 ئورۇشتى نەخۇش ھەمىر، واتە پەك جى بۇ ۳۹۰ كەس ^۵.

۲- كۆچكۈرۈش دەۋرىدە بۇ كوردستان

باشقۇرۇش كوردستان ئىتتىپاقىدەكى دەۋلەتتە سەئىمانىكى ئۆزى ئۆزى مەنى -
 نەت - ھەمە و ئار و ھەمىر خۇش و سازگارى ھەمە و پەروپىرى كشتوكالى
 ھەمەجۇرى ئۆزى لىن پەرقەم دەھىتى، ئەمەلىي ھەمىر وى لىنكەدە، كە بېتە
 ئىتتىپاقى سەئىمانى خەللى رەببىتى، پەقەتتى بۇ دانىشتىرىنى ھەمە، جگە لە
 پەروپىرى سەئىمانى كەمى دەھىتى داگەكەمى ھەمە و ھەمەلىي ھەمە خەللىكى
 و دەھىتىكى رەببىتى كەمەلىي لە كوردستاندا، پەقەتتى بە ھەمەكەمە و
 كۆپىنى پەقەتتى باشقۇرۇش كوردستان، بۇ ئورۇن لە ھەمەكان، ۷۵
 دەھىتى بە دەھىتى بىلى دەھىتى، ۸۰ - ۱۰۰ ھەمەز كەس بۇ ئۆزى شارى كەركوك و
 دەھىتىرى كۆپەتتە.

ژمارى دانىشتىرى لە ئىستانكەتتا (پارتىگا)، ۷۵ ھەمەز و لاتىك پەرقەم لە
 زىادەتتە. لە پەقەت سەئىمانى ئۆزى پەقەمە (۱۹۲۷) و دەھىتى (۱۹۸۷)

سرزمینی گشتی، دانشتوانی نعننرا لبراییبون ۱ ملیون و ۱۷۲ هزار کس، سلیمانی - ۸۸۲ هزار کس، مولیر - ۵۹۸ هزار کس، کمرک - ۵۲ هزار کس، خانمقن - ۲۲۷ هزار کس^۱ و لمدولی هموویانره، دهوک - ۴۳ هزار کس. (برونه تابلوی ۲).

تکلی ۲

ژمارهی دانیشتوانی لکستامکلی باشوری کوردستان ۱۹۸۲-۱۹۷۷^۲

هزاره لکستان	۱۹۷۷	۱۹۷۹	۱۹۸۱	۱۹۸۳	۱۹۸۵	۱۹۸۷	۱۹۸۹
مولیر	۱۷۱،۱۶۲	۲۰۹،۱۹۱	۲۲۹،۷۷۱	۲۳۹،۷۵۲	۲۵۹،۶۷۲	۲۷۹،۶۵۱	۲۹۹،۶۳۱
خانمقن ^۳	۹۲،۰۰۲	۱۱۹،۵۲۱	۱۴۹،۶۶۰	۱۶۰،۲۲۵	۱۷۱،۵۸۲	۱۸۱،۵۸۱	۱۹۱،۵۸۱
دهوک	-	-	-	-	-	-	-
سلیمانی	۲۹،۱۰۰	۳۹،۰۰۰	۴۹،۰۰۰	۵۹،۰۰۰	۶۹،۰۰۰	۷۹،۰۰۰	۸۹،۰۰۰
کمرک	۳۰،۲۲۷	۴۹،۷۷۱	۵۹،۰۰۰	۶۹،۰۰۰	۷۹،۰۰۰	۸۹،۰۰۰	۹۹،۰۰۰
کیمیا	۱۹،۷۷۱	۲۹،۷۷۱	۳۹،۷۷۱	۴۹،۷۷۱	۵۹،۷۷۱	۶۹،۷۷۱	۷۹،۷۷۱
هینک ^۴	۱۰،۰۰۰	۱۹،۷۷۱	۲۹،۷۷۱	۳۹،۷۷۱	۴۹،۷۷۱	۵۹،۷۷۱	۶۹،۷۷۱
ژنگا	۱۱،۷۷۱	۲۰،۰۰۰	۲۹،۷۷۱	۳۹،۷۷۱	۴۹،۷۷۱	۵۹،۷۷۱	۶۹،۷۷۱

* مهمت لکستامقن قهرزی خانمقن و مولیریه.

** مهمت له هینک قهرزی پهره و تیرخووماقووه.

پنکاتهی دهگزی (نژیرومی)

لەنێو دانێشتوانی باشووری کوردستاندا، رێژەی نێرینه لە رێژەی مێینه زیتره، نهم دیارده دهوگرافیه له گشت سهرومێریهکاندا بهروونی دیاره، ههروهها رێژهی ههردووکیان له سالتیکوه بۆ سالتیکی تر دهگزیی، له که مکردن و زیادبهوێندایه. (هروانه تابلای ۳).

تابلای ۲

ژمارهی نێرینه و مێینه لەنێو دانێشتوانی باشووری کوردستان ۱۹۸۷-۱۹۸۶^۴

رێژهی چۆرهکان	%		ژماره		دانێشتوان (ههزلی)	سهرومێر
	مێینه	نێرینه	مێینه	نێرینه		
۸۷,۱	۵۳,۴	۴۶,۶	۷۳۹	۶۴۴	۱۳۸۳	۱۹۴۷
۱۰۴,۰	۴۹,۰	۵۱,۰	۸۹۳	۹۲۹	۱۸۲۲	۱۹۵۷
۱۰۹,۵	۴۷,۷	۵۲,۳	۱۰۵۸	۱۱۵۹	۲۲۱۷	۱۹۶۵
۱۱۹,۳	۴۵,۶	۵۴,۴	۱۵۰۶	۱۷۹۷	۳۳۰۳	۱۹۷۷
۱۰۲,۸	۴۹,۳	۵۰,۷	۲۱۶۳	۲۲۲۴	۴۳۸۷	۱۹۸۷

ههقی گهمی ژمارهی مێینه لهچاو نێرینهدا، لەنێو دانێشتوانی باشووری کوردستاندا، بۆ رێژهی زیاتری مردن له نێو ژناندا دهگهڕێتهوه، شهویش بهههقی سککردنی پەك لهههوانی پەك و کارکردنی زیاد لههوانای خۆیان، جگه له مهتلاژ بهخێوکردن و کاری خێزان و کاری کێلگه و کشتوکالیش، که متهر بایهخندان به تهندروستی ژنان لهچاو پیاواندا، بهتایبهتی تهگهر مهتلاژ بوو، مۆلغانی سهوایی پینگانهو هێتانی فهرمانبهری رهبعی عێراق.

ههمان نهخشه بهههوان دهکوی، له بهشه نیفاریهکاندا له سالی ۱۹۸۷، رێژهی چۆر له نههتانی ههولێر ۱۰۱,۱ بوو (۱۹۷۷-۱۱۴,۲)، له دهوک- ۱۰۵,۸

(۱۹۷۷-۱۲۳،۹) له سلیماني - ۱۰۲،۱ (۱۹۷۷-۱۱۸،۸) له کمرکوله -
 ۱۰۲،۹ (۱۹۷۷-۱۲۳،۳) له نعينر - ۱۰۵،۴ (۱۹۷۷-۱۰۲،۷).

پټکھاتي تممنه

دانيشتراني باشووي کورستان لاروي پټکھاتي تممنه، زړه گمان،
 نيمش خسلتيکي تاييقي، پيروندي به دانيشتراني همرو ولاتاني جيهاني
 سيمه موده هيد. لاروي تممنه دهراني دانيشتران بمر سي دستي
 گورده دابش پکين:

۱- تممنه گچکه (۰ - ۱۴)

ريزيان لچار گشت دانيشتراني، لسالي ۱۹۸۷ دا نريکي ۴۹٪ پرو (۲)
 مليون و ۱۳۶ هزار کس). نيم ريزيه لچار دستي تممنه کاني دپکدا
 کسي زيږه، هڅه کشي بز يک لمدوي يکي منالجن دهگريتموه، ژني وا
 هيد تا ۱۸ منالي دسي، واي ليتي دهگانه قوناضي سک نه کردن و منال
 نهرون.

۲- تممنه ناوونجي (۱۵ - ۶۵)

ريزه و ژماريان له دستي پيشور کمره، له سالي ۱۹۸۷ دا له دهروري
 ۴۷٪ پرو (۲ مليون و ۵۳ هزار کس). نيمش بهڅي نو زياته گوراني
 که ترشي دسته کاني نيم چوره تممنه دي، وک نهڅشي، کوشته، روډلوي
 سامناکي دپکه.

۳- تممنه گموره (۶۵ و بهرو ژور)

نيم دستيه له نار دانيشتراني باشووي کورستان، ژماريان زړه کمه، له
 سالي ۱۹۸۷ دا تنيا ۴٪ پکده دهيتا (۱۹۸ هزار کس). نمانه نو چوره
 کسانن که به شپوهيک له شپوهکان له مرون رزگاريان بروه. دور نيه ريژه که

که متریش نمی، چونکه زرد کسی همن، لبعمر نمبرونی دیکزیمیتی پیوست،
تعمنی خویان دهخمالیتن، وک یسا زرد چار له تعمنی خویان زیاتر دمی، بز
نموی پلمو پایمیان له نیر کوملنا زیاتر بی.

خویندهواری

خویندهوار بمر کسه دهتری: که توانای خویندهواری نویسنی ټنکستکی
بعناسانی همی و تعمنی له شمش سالن ټیپه پسی. ریڅی خویندهواری له سالی
۱۹۸۷ دا، له نیر دلنیشترانی پاشووی کوردستانا، نژیکمی ۵۶٪ پرو
(۱۹۶۵ - ۵۱٪) (۱۹۷۷ - ۵۴٪). نم ریڅیه بز نمور زرد کسه. هزیه کانی
کمی خویندهوار نه ساتن: نمبرونی یا کمی خویندهواری، کمی مامزستا، باری
نالژی رامیاری کوردستان، هملویتی کوملنگه، قهلاچونه کردنی
نه خویندهواری له نیر دستمی تعمنی گمره کاتنا، کاولکردن بز نمونه، ژماره
لوتاچانه روخواه کان هتا سالی ۱۹۸۸، گمشته نژیکمی دوو هملو
(سلیمانی - ۹۲۵، هملویر - ۴۹۰، کمرکول - ۱۶۰، شوته کانی دیکه - ۴۲۵).^۹

ریڅی خویندهواران له نیوان دلنیشترانی شاره کان (۵۸٪) زیاتره لمچارو
دلنیشترانی گونده کان (۲۵٪) و همرهها لمار پیاران (۵۴٪) به گشتی زیاتره
لمی ژنان (۲۹٪). نمویش بهوی نازادی پیار و ریڅه نه گرتن لمبرونی کمر بز
لوتاچانه و پیوستی نیرینه به خویندن زیاتر له میینه له کوملنگی کوردستانا.

مراجعوه و پەڕاوێزه کەفی بەشی یەکەم

- ١- نۆرسەر لەم سەرچاوانە ئاتۆتۆی کردووه:
- المملکة العراقية، مديرية النفوس العامة، نتائج التعداد العام للسكان ١٩٤٧، الجزء الاول والثاني، بغداد، ١٩٤٥، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المبرعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧، لوائي ديالى وکوت، لوائي السليمانية واربيل، مطبعة العاني - بغداد، ١٩٦١، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٦٥، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ١٩٧٣، ص ٣-١٨.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، جهاز المركزي للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧ محافظة اربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، کرکوک، نینوى، واسط. مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد - ١٩٧٨، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، مديرية الاحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، محافظة اربيل، دهوك، السليمانية، صلاح الدين، کرکوک، نینوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد ١٩٨٨، صفحات عديدة.
- ٢- عبداللہ خەڵو، جۆگرافیاى دانیشتوانى کوردستان، چاپخانه ناینگ-ستۆکهۆلم، ١٩٩٤، ل ٩٤.
- ٣- شاکر خەبەک (هەکتۆر)، اکراد، دراسة جغرافية التوغرافية، مطبعة شفيق-بغداد، ١٩٧٢، ص ٨٢.
- 4- P.U.K Genocide mass departation 3839 villages and towns destroyed in Iraq Kurdistan
- ٥- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، المبرعة الاحصائية السنوية ١٩٨٨، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ١٩٨٨، صفحات عديدة.
- ٦- نۆرسەر لەم سەرچاوانە ئاتۆتۆی کردووه:

- المملكة العراقية، مديرية النفوس العامة، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٤٧، الجزء الاول والثاني، بغداد، ١٩٥٤، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، مديرية النفوس العامة، المبرعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧ : لوائي ديالى وكوت، لوائي السليمانية وكركوك، لوائي الموصل واربيل، مطبعة العاني - بغداد، ١٩٦١، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧ محافظة اربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ١٩٨٧.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، مديرية الاحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، محافظة اربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ١٩٨١.

٧- سرود لعم سرجاوانه وكرگهواره :

- المملكة العراقية، مديرية النفوس العامة، نتائج التعداد للسكان لسنة ١٩٤٧، الجزء الاول والثاني، بغداد، ١٩٥٤، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، مديرية النفوس العامة، المبرعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧ : لوائي ديالى وكوت، لوائي السليمانية وكركوك، لوائي الموصل واربيل، مطبعة العاني - بغداد، ١٩٦١، صفحات عديدة.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧ محافظة اربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ١٩٧٨.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، مديرية الاحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧ محافظة اربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ١٩٨١.

٨- بگمريزه بز شم سرچاولاندى خوارمرد:

- المملكة العراقية، مديرية النفوس العامة، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٤٧، الجزء الاول والثاني، بغداد، ١٩٥٤، صفحات عديدة.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، مديرية النفوس العامة، المراجعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧: لواءى ديالى وكوته لواءى السليمانية وكركوك، لواءى الموصل ولربيل، مطبعة المائى -بغداد، ١٩٦١، صفحات عديدة.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزى لاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧ محافظة لربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزى للاحصاء -بغداد، ١٩٧٨.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزى للاحصاء، مديرية احصاء السكان، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، محافظة لربيل، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزى للاحصاء - بغداد، ١٩٨١.

تنبينى: ژمارهكانى سالى (١٩٢٧) (١٩٢٥) خصلانفنه له سر بنچينى سرژميرى ١٩٤٧ و ١٩٥٧.

9- PUK Genocide mass deportation 3839 villages and towns destroyed in Iraq Kurdistan

به‌شې دووم

د اېستېدونې جوړجاړي د اېنځتون

پاښتورۍ كوردستان لومړۍ پاتلۍ و ژماره د اېنځتوانمړه، لمدواي ناوچه
پاكور وړاندولت دۍ. په گوتړې بړچونې نومسره، نهم بهشي وټ ۸۷۱۱۷
كيلومترې چورلگوشمېه، ژماره د اېنځتوانې په گوتړې نهماسې سرزمينې
گشتي سالي ۱۹۸۷، وټك له پيشمره تامازهمان بړكرد، ۴ مليزن و ۳۸۷ همزار
كس بوړه (تابلې ۴).

تابلې ۴

پاتلۍ و ژماره د اېنځتوانې كوردستان په گوتړې ناوچه (۱۹۸۵)^۱

د اېنځتوان		پاتلۍ		ناوچه
%	همزار	%	كم ۲	
۴۱،۰	۹۸۶۴	۴۰،۱	۲۱۵۸۹۲	پاكور
۳۸،۲	۹۲۰۴	۴۰،۸	۲۱۹۴۹۲	وړاندولت
۱۸،۲	۴۳۸۷	۱۶،۲	۸۷۱۱۷	پاښور
۲،۶	۶۳۴	۲،۸	۱۵۲۶۴	وړاندولت
۱۰۰،۰	۲۴۰۸۸	۱۰۰،۰	۵۳۷۷۶۵	د ننگر

د اېنځتوانې د اېنځتوان پيسره پاتلۍ - چېرې گشتي د اېنځتوان - سالي ۱۹۸۷
لدمروزي ۵۰ كس بوړ لېسك كيلومترې چورلگوشمېه. تمنيا بړ بهرلور كړدن
نعلين، نهممان ديو جار لمدواي نومې سالي ۱۹۶۵ زياتره (۲۴ كس) و كمرېت و
نيونك لمدواي ۱۹۷۷ (۳۸ كس) زياتره، بهلام زياته كې په گوتړې چېرې ناوهمدي
كوردستانمړه (۴۵ كس) تمنيا (۵) كس.

چری دانیشتوان له‌نیټوان په‌که ټیډلریه‌کاشی باشووری کوردستاندا، گدلی، جی‌اوازیان همه له‌گډل په‌کرتدا، نوریس له‌بهر جی‌اوازی باری سروشتی و ټیډووری و کز مه‌لایستی و بگره رامیارش. بز نوریس نه‌خشی دایم‌شیرونی جرگانیان به‌تواری بیته پتیش چار، له‌سر ناستی په‌که ټیډلریه‌کان: ^۱ (نستان، قه‌زا، ناحیه) همولی شیکردنوری شم دپارده جرگانییه ده‌جین.

ټابلی *

چری گشتی دانیشتوان له‌بالووری کوردستاندا (۱۳۷۷)*

نمستن ناحیه	کچک	دانیشتوان	کس / کچک
همولتیر	۱۵۲۸	۵۹۵۵۶	۲۸
همولتیر	۲۶۸۲	۲۷۰۲۷۰	۱۰
سندتیر (همولتیر) *	-	۱۹۳۵۵۸	-
عمکاره	۹۴۰	۳۰۳۰۳	۳۲
فرشتپه	۱۲۷۳	۲۸۲۸۷	۲۲
خبات (همولتیر)	۴۷۰	۱۸۱۲۲	۳۹
مه‌خیر	۲۶۳۷	۵۷۳۶۱	۲۲
سندتیر	۴۴۸	۱۰۶۰۶	۲۴
گوتیر	۵۰۹	۲۲۹۶۲	۴۵
کنندیناره (دیبه‌گه)	۷۰۷	۱۴۰۸۱	۲۰

* ټیډینی: نستانلی ټار کمراله‌کان ټاری سندتیری په‌که ټیډلریه‌کچه، له‌کاشی جی‌اوازی ټاره‌که له‌گډل په‌که ټیډلریه‌که.

۱۰	۹۷۱۲	۹۷۳	قمرچ (بقره)
۲۳	۴۸۱۴۷	۲۱۲۴	کویه (گروستجق)
۳۸	۲۴۳۶۲	۶۴۷	سمنر
۱۵	۱۵۶۰۷	۱۰۷۳	تلمتق
۲۰	۸۱۷۸	۴۰۴	شورش (دینگم)
۲۲	۶۴۸۷۷	۲۹۰۴	رواندز
۳۰	۱۵۲۷۱	۵۰۹	سمنر
۶	۹۹۸۶	۱۶۹۰	برادوست (سیده کمان)
۹۳	۲۶۹۸۳	۲۹۰	دیانا
۳۰	۱۲۶۳۷	۴۱۵	خلیفان
۱۵	۲۱۳۸۸	۱۴۰۹	زیبار
۲۲	۱۰۶۲۵	۴۷۷	سمنر (میرگسور)
-	-	۳۰۸	بارزان
۱۷	۱۰۷۶۳	۶۲۴	مزدی پالا (شیروان موزن)
۳۲	۵۵۴۲۸	۱۷۵۲	شمقلره
-	۹۸۶۹	-	سمنر
۱۹	۶۳۶۵	۴۹۲	خوشاوا (مهران)
۳۶	۱۲۳۷۲	۴۶۰	همریه
۲۵	۱۹۸۶۵	۸۰۰	سلاحدین
۲۶	۲۳۹۸۲	۹۱۹	چزمان

-	۵۰۲۲	-	سەتەر
۲۳	۱۵۷۸۷	۶۷۴	بالىك (گىلالە)
۶	۳۱۷۶	۵۴۵	حاجى تۆمەران
۲۹	۲۵۰۵۸۵	۲۷۷۴	دەھۆك
۶۸	۱۰۲۵۷۴	۱۵۰۹	دەھۆك
-	۴۰۱۹۱	-	سەتەر
۴۸	۳۶۸۰۷	۷۶۰	دەپتەن
۲۸	۱۵۰۵۲	۳۹۲	دۆسكى (مانگېش)
۲۹	۱۰۵۲۴	۳۵۷	زەلەتە
۲۷	۷۲۵۹۳	۲۷۴۹	نامىتى (ئەمەلىيە)
۴۵	۱۷۴۸۶	۳۸۸	سەتەر
۳۶	۲۵۸۹۹	۹۴۴	سەرىپىنگ
۱۸	۱۳۱۸۶	۷۲۰	ئىزدەن د. رىئەكان (بىيىل)
۲۴	۱۷۰۲۲	۶۹۷	بەردۆلى بەلا (كەنى مەسى)
۳۵	۷۴۴۰۸	۲۱۱۶	زاخۇر
-	۳۰۲۹۹	-	سەتەر
۱۲	۸۳۹۴	۷۱۰	سەلتەنەت (ئەسەن)
۲۱	۱۱۸۱۰	۵۵۰	سەنى (شەرتەش)
۲۵	۱۴۱۲۸	۵۵۷	گۈلى (بەتەرە)
۲۳	۹۷۷۷	۲۹۹	رەزگەلى (بەزەم خەلىل)

ST	TR-00V	TREAT	سلیقه‌های
۱۰۶	۲۴۵۷۲۱	۲۳۲۲	سلیقه‌های
-	۱۷۵۴۱۳	-	سخت‌تر
۳۸	۲۵۷۳۲	۶۸۰	سخت‌تر
۲۹	۱۷۳۶۷	۵۹۸	تالهرز (عمریت)
۳۳	۱۲۴۴۳	۳۷۶	بازیان (کیمین)
۲۲	۱۴۷۶۶	۶۶۸	لهر دالخ
۵۸	۹۱۹۳۹	۱۵۹۲	هله‌جه
-	۲۲۴۱۱	-	سخت‌تر
۲۶	۱۹۲۹۰	۷۳۲	سودان (کیتلسی)
۵۳	۱۳۱۶۹	۲۴۸	خرومال
۱۳	۱۴۳۶۸	۲۲۸	بیاره
۵۹	۲۲۷۰۱	۳۸۴	شاره‌زور (سپیدساق)
۳۲	۳۶۱۶۵	۱۱۲۷	پیش‌جوتین
۵۴	۲۲۳۵۳	۴۱۷	سخت‌تر
۱۹	۱۳۸۱۲	۷۱۰	گرم‌ساک
۲۸	۶۱۲۰۸	۲۲۱۳	شاره‌زور
۲۵	۱۷۵۴۷	۷۰۳	سخت‌تر (چورلوتا)
۳۳	۱۱۹۸۸	۳۶۰	سپیده‌بل (استون)
۳۲	۱۹۱۸۵	۶۰۷	ماروت

۲۳	۱۲۴۸۸	۵۴۳	سروچک (عمرزئیه)
۳۵	۴۹۸۶۷	۱۴۱۲	پشدر
۷۳	۲۴۶۴۰	۲۳۶	سختمر (قله دزی)
۳۹	۸۲۵۷	۲۱۲	هیرو
۱۹	۱۶۱۵۰	۸۶۴	نارودشت (سنگسمر)
۳۵	۵۳۳۶۲	۱۵۲۸	وانیه
-	۸۵۹۴	-	سختمر
۳۰	۱۸۰۱۲	۵۹۳	مهرگه (ننگرد)
۲۹	۱۸۰۰۰	۶۱۷	وانیه (چولوقورمه)
۲۸	۸۷۵۶	۳۱۸	پیتراکه
۲۹	۳۱۶۴۶	۱۱۱۰	دوکان
-	۳۹۴۰	-	سختمر
۲۹	۱۹۳۲۳	۶۵۸	سورداش
۱۹	۸۳۸۳	۴۵۲	چناران (خندهکان)
۴۳	۲۳۸۹۹	۵۵۴	دیرینه‌لوان
۴۳	۲۳۸۱۹	۵۵۴	سختمر
۲۱	۵۲۷۷۳	۲۴۶۹	چشمه‌سنگ
۱۰	۲۵۳۰۵	۸۷۶	سختمر
۲۲	۱۵۲۱۲	۶۸۰	ناغجه‌سمر
۱۳	۱۲۲۵۶	۹۴۰	سنگگور (گورتمیه)

۲۱	۴۴۰۵۷	۲۱۲۸	کد لار
۶۸	۲۴۸۲۴	۳۶۴	سختنر
۱۳	۱۱۷۴۳	۹۲۵	پشوراز (ناوین)
۹	۷۴۹۰	۸۳۹	تیلد کو
۵۲	۵۹۵۲۵	۹۴۶	کمر کوک
۷۶	۴۰۵۴۳۱	۵۳۱۱	کمر کوک
۸۷۲	۲۱۴۰۳۵	۳۶۰	سختنر
۱۹	۲۱۸۸۶	۱۱۳۲	قمر محسن (میلان)
۱۸	۱۶۹۰۲	۹۱۵	شوان (ریتلر)
۱۳	۱۴۹۳۰	۱۱۳۷	نازه شورو ساتورو
۳۰	۱۶۷۹۷	۵۵۵	باللی
۱۷	۲۰۸۸۱	۱۲۱۲	دالوق
۲۲	۵۲۱۷۹	۲۴۲۳	حامله
-	۲۱۹۷۵	-	سختنر
۱۲	۱۲۱۳۹	۱۰۳۵	عمباس (چپور)
۱۳	۱۸۰۶۵	۱۳۸۸	ریاز
۲۲	۳۷۸۱۵	۱۶۹۲	دوریز
۱۹	۲۲۵۸۰	۱۲۱۷	سختنر
۲۲	۱۵۲۳۵	۴۷۵	پردی (ناشرین کزیری)

ردیف	شماره سند	تاریخ	شرح سند
۲۱۴	۴۷۷۸۵۹	۲۲۲۹	مهر
۴۷۰	۴۲۹۸۸۳	۹۱۵	سختتر
۵۶	۲۹۵۹۹	۵۲۷	پیشینه
۲۳	۱۸۳۷۷	۷۸۷	زاد
۴۱	۵۲۶۹۱	۱۲۸۷	حسینیه
-	۱۲۸۱۴	-	سختتر (قبر طروش)
۲۵	۸۹۷۳	۳۵۴	کتابک (تاسکی کتابک)
۳۱	۱۵۲۸۵	۴۹۵	نصرتود (خبر)
۳۶	۱۵۶۱۹	۴۳۸	پهرتله
۴۱	۵۶۲۴۱	۱۳۷۲	تکلیف
۴۹	۲۴۷۵۶	۵۱۰	سختتر
۲۵	۹۲۲۹	۳۶۵	وانه
۴۵	۲۲۲۵۶	۴۹۷	نعلقوش
۲۴	۱۰۰۵۱۱	۴۱۵۸	شنگال (سجاری)
۲۴	۶۲۵۷۱	۲۶۲۲	سختتر
۲۵	۳۷۹۴۰	۱۵۳۶	شمال (سجاری)
۲۸	۱۳۲۸۵۴	۴۷۴۳	تلمعندر
۵۵	۶۶۵۸۲	۱۲۱۵	سختتر
۲۴	۳۰۷۹۹	۱۳۰۶	زومار
۲۰	۱۴۵۰۴	۷۳۲	عیازید (تافه گشتی)

۱۴	۲۰۹۶۹	۱۴۹۰	رومیعه
۲۴	۳۶۴۲۲	۱۵۱۰	شیخان
۳۳	۱۹۴۷۸	۵۸۹	سختسر (تیسفین)
۳۲	۱۴۰۶۹	۴۳۹	مریبا
۶	۲۸۷۵	۴۸۲	مژوری (تسروش)
۲۴	۷۲۸۰۷	۲۹۹۵	ناکری
۶۱	۱۱۶۸۴	۱۹۰	سختسر
۱۱	۱۰۳۴۵	۹۷۷	نعلله (دینارته)
۳۳	۲۷۴۱۱	۸۳۴	عمشایر سمیه (بیردوروش)
۱۷	۶۴۷۴	۳۷۴	سردچی (کیتل)
۲۷	۱۶۸۹۳	۶۳۰	گردسین
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۲۴	۹۸۸۷۰	۴۰۴۳	خانلقین
۳۵	۴۴۵۶۸	۱۲۸۷	سختسر
۴	۲۵۶۳	۵۹۸	معیلان
۶	۵۹۴۷	۹۲۵	قزوقشور
۴۶	۲۸۹۵۸	۶۲۷	چالغولا
۲۸	۱۶۸۳۴	۵۹۷	سختسید
۹	۵۹۷۶۶	۶۸۱۵	مندیلی
۱۷	۲۵۶۵۶	۱۴۹۰	سختسر

۱۱	۲۴۹۲۳	۲۲۱۸	پله‌دروز
۳	۹۱۸۷	۳۱۰۷	قمرانیه
۲۴	۵۴۹۰۴	۳۳۱۴	کفری
-	۱۰۷۱۵	-	سخت‌تر
۱۷	۸۳۱۶	۴۸۷	چمبره
۱۲	۵۶۴۶	۴۶۵	سرقه‌قا
۳۱	۱۲۸۵۵	۴۱۵	کوکس
۱۸	۱۷۳۷۲	۹۴۷	قمرخچه
۵۲	۷۲۶۴۹	۱۴۰۲	شارمیان (مقلادیه)
۹۸	۵۳۴۹۴	۵۴۷	سخت‌تر
۲۲	۱۹۱۵۵	۸۵۵	مختصریه
۵۲	۷۵۷۳۷	۲۸۰۰	نوزخود صائیر
۱۰۹	۲۹۲۳۳	۲۶۸	سخت‌تر
۲۰	۱۵۱۰۴	۷۵۲	شامری
۲۱	۷۱۷۶	۳۸۸	سلیمان پدگ
۱۴	۱۰۲۳۱	۷۴۰	نورجول
۸	۱۳۹۹۳	۱۷۰۲	قادر کیرم
۴	۱۵۳۲۹	۳۷۴۸	پدره
۶	۶۳۲۶	۱۰۷۳	سخت‌تر
۴	۳۵۷۵	۸۰۳	زوریاپته
۳	۵۴۳۸	۱۸۷۰	چمنان

ناپۆره‌ترین شوێن له باشووری کوردستان، ئه‌ستانی که‌رکۆکه (٥٣ کس) له ١ کچک)، هۆیه‌کانیشی ده‌گه‌ڕێتموه‌ بۆ: ده‌وله‌مه‌ندی نێچه‌که‌ به‌سامانی ژێرزه‌وی به‌تایه‌تی نه‌وت و هه‌ڵاوه‌کانی بابه‌گه‌ڕه‌گه‌ڕ، زه‌نجیور، بای هه‌سێن، نه‌که‌ ته‌نیا هه‌ر له‌ کوردستان، به‌ڵکو‌ له‌مه‌مه‌رو وڵاته‌کی ته‌ری رۆژمه‌لات و گشت جیهان، به‌زۆری و سه‌کی نه‌وت و که‌می کرته‌ی به‌ره‌مه‌یتان ناویان ده‌گرده‌وه‌. نه‌وه‌ جگه‌ له‌ زه‌وی و زاریکی زۆری کشتوکاڵ، ته‌مه‌نه‌ هه‌مه‌وی بۆته‌ هه‌وی ده‌وله‌تی عێراقی «اگه‌ر که‌ر بۆ نه‌وه‌ به‌کاته‌وه‌ که‌ نێچه‌که‌ به‌عه‌ره‌ب به‌کا، بۆیه‌ هه‌ر له‌سه‌له‌کانی شه‌مه‌وه‌، به‌ده‌یان هه‌زار عه‌ره‌بی ده‌شته‌کی و خێله‌کیه‌کان، له‌مه‌ترانه‌وه‌ بۆ کوردستان به‌گه‌شتی و ئه‌ستانی که‌رکۆکه‌ به‌تایه‌تی گواسته‌وه‌ و له‌و نێچه‌ نه‌وتیاندا نیشه‌جێی گرده‌ون، به‌ر هه‌رله‌یه‌ی که‌ پێکهاته‌ی نه‌مه‌وه‌ی دانیشه‌رائی باشووری کوردستان به‌گه‌ڕێ.

به‌رزه‌ترین چه‌ڕی دانیشه‌ران له‌ناحیه‌ی سه‌نته‌ری که‌رکۆکه (٨٧٢ کس) له ١ کچک) و نزمه‌ترین- ناحیه‌ی سه‌هه‌لی (١٢ کس)، هۆیه‌که‌شی به‌هه‌لی به‌که‌م ده‌گه‌ڕێتموه‌ بۆ هه‌له‌که‌وتنی به‌کێ له‌مه‌ره‌ گه‌وره‌ترین شاری باشووری کوردستان- که‌رکۆکه‌ و گه‌چکه‌یی پاته‌یی له‌چار ژماره‌ی «دانیشه‌راندا» به‌هه‌لی دروه‌مه‌ش بۆ نه‌مه‌رونی دامه‌زگاربه‌کی پێشه‌ازی و که‌می زه‌وی کشتوکاڵ... ته‌وا ده‌گه‌ڕێتموه‌.

له‌په‌ڕی چه‌ڕی «دانیشه‌ران» ئه‌ستانی نه‌مه‌روا پاش که‌رکۆکه‌ی (٥١ کس) له ١ کچک) واته‌ که‌مه‌ک زیا‌تر له‌ ناوه‌ندی چه‌ڕی له‌سه‌ر دانستی باشووری کوردستان. هۆیه‌کانی به‌ره‌زی رۆژه‌ی چه‌ڕی «دانیشه‌ران» ده‌گه‌ڕێتموه‌ بۆ دامه‌زرائه‌نی دوو له‌سه‌ر سه‌نی گشت پێشه‌ازی نوێ له‌و ئه‌ستانه‌دا، با‌زه‌رگانه‌یه‌کی گه‌رمی نێو‌خۆ و ده‌روه‌، که‌ گه‌وره‌ترین خا‌لی پێکه‌شه‌ستی هه‌روچه‌ی باشووری کوردستان، له‌گه‌ڵ ده‌روه‌دا پێکه‌شه‌تی، جگه‌ له‌ رۆژه‌ی چه‌وار له‌سه‌ر پێنجی پاته‌یی زه‌وی کشتوکا‌ل و

له گهل - نوموش که بهناوهندیگی زانستی و کلتوری گموره دادوسړی، بهموی دامسزواندنې چمتوین دوزگای گموره فیزیکردن و پههانگه و زانکو.

ناحیهی سمندر (موسل) له گشت بهشه نیلویهکانی تری ناپوړهتره، لیره له ۱ کچک - ۴۷۰ کس دهوی، هویهکشی به پلوی پهکهم بړ هملکوتی گمورهترین شاری (موسل - ۴۳۰ هملر کس) باشووری کوردستان دهگمړیتشود. نزمترین پلوی چری دانیشتوان دهکویته ناحیهی مزوی بالا (۶ کس له ۱ کچک)، لمبر نموی زلوی زوییهکشی شاخاریه و بړ کشتوکال دمت نادا.

سینیمچ نستانې باشووری کوردستان لمروری چری دانیشتوانهوه - سلیمانیه (۴۲ کس له ۱ کچک)، نهگمرچی شم زوییه له ناوهندی چری گشتی ولات کسمتره (۸ کس)، بهلام نهمی لیرهدها بهرجاومان دهکوی، نومیه که جیاوازیهکی زلر گموره له نیوان بهرزترین و نزمترین پلوی چری دانیشتواندا نییه، نوموش بهموی زلوی زوی کشتوکال و ناری باران، بهگویره پتویست.

چری دانیشتوان له نستانې دهوک و هملیر لیمک دهچن (۳۹ کس به ۳۸ کس له ۱ کچک)، واته کهمتر لمریکه ۱۰ کس نهگمر له گهل ناوهندی چری دانیشتوان، لهباشووری کوردستانفا بهراورد بکمین. گومان لوهدها نییه، که شو ژمارهه دور چار زیاتر دهجو، نهگمر بهافایه شاری باران بهمنفازهی پتویست همبویه. جیاوازی نیوان ناحیهکانیش زلون، نوموش لمبر نموی باری سروشتی نیوچهکان (باران و پلوی گمرما) و باری شاپوری (کسمی پیشمازی) لیمک دهچن.

سەرچاوه و پەر توێژە کتبی بەشی دووهم

١- عبداللە هەژور، جەرگرافیای دانیشترانی کوردستان، چاپخانهی نایته، ستۆکهۆلب
١٩٩٤، ل. ١٤.

٢- بژ زانیاری زیاتر، سالی ١٩٧٧ له باشووری کوردستان ١٢٨ بەگهی نیهلری هههه
(قەزا- ٥، ناحیه- ١٢٠).

٣- نووسەر لهم سەرچاوهی قوتووێ کەوه:

- الجمهورية العراقية، الجهاز المركزي للإحصاء، المبروعة الاحصائية السرية ١٩٧٦،
مطبعة الجهاز المركزي للإحصاء- بغداد، ١٩٧٦، صفحات عههه

- الجمهورية العراقية، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد العام للسكان ١٩٧٧،
محافظة اربيل، دهههه السیمانیة، صلاح الدین، کرکوک، نیته، واسطه مطبعة الجهاز
المركزي للإحصاء- بغداد، ١٩٧٨، صفحات عههه.

پەشی سەنەم

پێکھاتنی نەتەمەیی و نەینێ دانیشتوان

پەكەم، پێكھاتنی نەتەمەیی

دانیشتوانی باشووری کوردستان، لەچەند گروپێکی نەتەمەیی سەرەکی
 پێکھاتوون وەک: هیندۆ-ئەوروپی، سامی، تورکی، نەرمەن-تاکو نیتا ژمارە
 رۆژێ نەتەرمەیان بۆ رۆژێ هەموو دانیشتوانی باشووری کوردستان، بەتەواوی
 دیارنێ، نەوێش بەهێز چەند فاکتەرێکەر، پەکتێک لەوانە نەرمە کە زمان
 بەبەنە مای دەنیشانکردنی ناسنامی نەتەرمەیی داناو، جگە لە شێوانی
 پێکھاتنی نەتەرمەیی رەسەن بەدەستی ناتەست و تۆمارکردنی ئەندامانی عێزانی
 نەتەرە جۆرەجۆرەکان لەسەر نەتەرە (برا گەرە) بەیانیوی نەبوونی
 جیاوازییەر، هەروەها ئەمۆشکردنی زمانی زگمکی بەتایبەتی لەنێو
 مەلایاندا، چ لەمەلایە وچ لەدەرەر، نەوێش بە ییانیوی باشتر فیزیوونی زمانی
 نەرمەییەر، فشارخستە سەر نەتەرە بچوکهکان بۆ گۆڕینی پێناسی نەتەرمەیی
 خۆیان و تۆمارکردنی ناوی خۆیان لەسەر ناوی نەتەرە گەرە، وەک نووسینی
 ئاسوری بەگۆرد یا هەرەب، نیشان ئەدان و نەبوونی توانا بۆ پێکھێنەرە
 بەراوردکردن و لێکۆڵینەرە لە لیستی سەرۆمێری گشتی، بەتایبەتی دوا
 پرکردنەرە چونکە کاربەدەستانی دەرەنێ عێزانی، بەنازمەوی دلی خۆیان و
 بەگۆڕی بەرۆمەندی تاییبەتی خۆیان، بۆ توانەنەرە گەلی باشووری کوردستان،
 دەستکاری سەرئەهەمی لیستی سەرۆمێریەکان دەکەن و دەیانگۆڕن، لەگەڵ
 نەرمەشدا نەرم کادیارانی بەکارەکە هەڵدەست، زۆری زۆریان لەو کادیارانە کە
 جێی باوەری تەواوی دەرەن، بۆیە هەموویان بەهەوایە شۆفیتی گۆش
 کردوون و بەردەوام پەرەیان دەکەن، کە خەلکی بەهەرەب تۆمار بکەن،
 بەتایبەتی لەو نارەجانەدا کە فرە نەتەرە.

ژمارو ریځي نهمه‌کان له باشووری کوردستان، لسمالی ۱۹۵۷ و ۱۹۸۷ له‌تایی ۶ دا ژمار کراره. نهمی لیره‌دا پتویسته بریته پوره، نهمیه که گومان له‌همه‌مو نهم ژماره و ریځانه ده‌کړی، نهمیش به‌هوی نهم ه‌وایانه‌وه که‌له سهرمه باسانکړد، له‌گڼ ناتمولوی له حساب‌کړنی سرچاره‌کان.

تایی ۶

پټ‌کلتی نهمه‌وهی باشووری کوردستان (۱۹۸۷-۱۹۵۷)^۱

سر‌شمی	دای‌شتران (م‌زلی)	ژمارو ریځه				
		کرده	حاروب	تورک‌کان	سریان	نهم‌ن
۱۹۵۷	۱۸۷۲	۱۰۰۲	۶۴۳	۱۱۱	۵۳	۱۳
	۱۰۰،۰	۵۵،۰	۲۵،۳	۶،۱	۲،۹	-
۱۹۶۵	۲۲۱۷	۱۲۲۸	۷۵۸	۱۰۰	۳۸	۵
	۱۰۰،۰	۵۵،۴	۲۴،۲	۴،۵	۱،۷	-
۱۹۷۷	۳۲۹۱	۱۶۸۸	۱۴۴۴	۱۱۷	۲۷	۲
	۱۰۰،۰	۵۱،۳	۴۳،۹	۳،۵	۰،۸	-
۱۹۸۷	۴۳۸۷	۲۲،۲	۱۹۷۸	۱۴۵	۳۱	۱
	۱۰۰،۰	۵۰،۲	۴۵،۱	۳،۳	۰،۷	-

کټیډ به ژماره و به ریځه گهره‌ترین نهمه‌وهی باشووری کوردستانه، به‌لام له‌گڼ نهمه‌شدا، به‌ردوام ریځه‌ک‌هی له که‌م‌پورن دایه. له نیوان س‌اله‌کانی ۱۹۵۷-۱۹۸۷، که‌م‌پورن‌ه‌وه که بریسی سو له ۴،۸٪، ه‌ویه‌کانی (جگه له‌و ه‌وایانه‌ی پت‌شورتر نام‌ژمان ب‌ز کرد) ب‌ز پر‌زیسی حاروب‌اندن ده‌گمرته‌وه. لیره‌دا که‌می به در‌ی‌ی ل‌م خ‌اله ده‌د‌و‌ن‌ن.

نهم پروژه سه لایه‌ای جابه‌جایی کردن و شیوه و پلای تونل‌سازی و
بهره‌رسانی و بهره‌برداری کردن و حمل‌ونقل رانندگی و حمل‌ونقل عیار و بهره‌برداری
چند قوناقی که دایمیش ده‌کمی:

قوناقی یکم (۱۹۲۱-۱۹۲۲)

به عاریکردن باشوری کوردستان له‌لایین دولتی عیراقی داکو کمره
پروسیکی کونه، ره‌گه می‌نویسه‌گی بز سره‌های داسه‌زاندنی دولتی عیراق،
سالی ۱۹۲۵ ده‌گه‌پشته‌ه. نهم بهره‌برداری له کوناقی بیسته‌گان و سره‌های
سیه‌گان له ناچه جی‌جی‌جی‌جی باشوری نهم پشته‌گی کوردستان دمی‌نیکرد،
بغایمی له ناحیه‌کانی منصوریه و جلهولا و سعیدیه و بدوره، دواتریش
لغزای حمزه، نیش بی‌بانی کردنه‌هی پروژه کشت‌کاری حمزه، بز به
عاریکردن باشوری رزق‌نای نستان کمرک و نیشته‌جی‌جی‌جی ختله
دشته‌کیه‌کانی عاریب پرو. هر لم قوناق‌دا عیراق به بیانی ترکی و بز
ناسانکردن هاتوچو، لسانی ۱۹۶۵ دا رستی دشتی قمرج (ستمی
مخبر، ناحیه‌گی گور، ناحیه‌گی قمرج) بغزای شرقی سر به نستان
موسل (نیمه‌را) بلکیتی، به‌لام نهمی بز نه‌چو سر، لبر نهمی دنگی
نایزایدکی زرد له همو لایه‌کمره بهره‌برداری.

قوناقی دووم (۱۹۶۱-۱۹۶۲)

لم قوناق‌دا عیراق گلی پلاتی بز بهره‌برداری کوردستان دانا،
بغایمی هرلکی زردی بز دلی‌نکردن ناچه نهمی‌کانی وک کمرک و
خانم‌لیندا، پلاته‌کانیان زرد به‌خیرلی جی‌جی‌جی ده‌کرد و نمر جوهر عاری‌باندن له
نارم‌لستی سالی ۱۹۶۲ کرا، به درزلی همو قوناقی پتشی نه‌کرا پرو،
نیش زیاتر بی‌بانی پارتی باری نالیشی شاری کمرک و نیچه

نمونه‌های کانی دیکه، بویه هم زرد کمره روختنی هم‌لرزان خانوری ماله کورده‌کانی کمره‌گه‌کانی شوریمو نازادی لمتیو شاری کمرکوکا. همروها ۲۱ گوندی لمتیوان ناحیهی دویز- کمرکوک راگوتزایمرو (عملانات، پهلکانه، سربمشاخ، یوجبات...هتد)، زیاتر له (۱۵۰۰) خیزانی جووتیاری گونده‌کانی (مامه، عه‌لا غیتر، شرنارو، قمرده‌مره، عه‌مشه، قوتان، قمرده‌میه‌ت، چوان، قوشاپه، کتکه، شاتمشین، مه‌لا عه‌بدوللا) و چمتین گوندی دیکمش دهریمدر کران و توره و هوزی عارمیان له شوتین نیشته‌جین کران.

قۇناڭى سۆيىم (۱۹۶۸-۱۹۷۱)

ده‌کرى ئىم قۇناڭه به قۇناڭى راگرتنى به عارمىکردنى باشورى کوردستان دابننن، له‌لایه‌کمره به‌مىه‌کان تازه دمه‌لایان به‌دمستوه گرتبورو، زیاتر خمریکی چمپانننى دمه‌لایى رامیاری و پایى دوتننى خویان برونه پروپاگندمیان ده‌کرد که گویه که کیشى گه‌لى باشورى کوردستانیش چارمسر ده‌کمن، نومبرو له قۇناڭیدا، رنکمونامه‌ی ۱۱ ی نازاری ۱۹۷۰ یان له‌گئل سمرکردلیشى ئىم کلاى شۇرشى کوردستاندا مۆد کرد. به‌لام له‌گئل ئىره‌شدا، که‌مر زۆر ده‌ستیان له به‌مرمىکردنى همنئى ناوچه‌ی ستراتیژی همنه‌گرت، به‌مه‌مانى پاراستنى همنى و ناسایش ئىم ناوچانه به‌تایمى شاری کمرکوک و ده‌رویمرى.

قۇناڭى چوارم (۱۹۷۲-۱۹۸۸)

ئىم قۇناڭه به‌گمروهرىن و پر معرسىترىن قۇناڭى به‌عارمىکردنى ناوچه جی‌اوازه‌کانى باشورى کوردستان دادىرى، به‌رنامه‌ی عارمىاتدن له قىزای کمرکوکا به‌مشیمیه‌کی گشتى و لمتیو شاری کمرکوکا به‌تایمى زۆر به‌خیزایی جیبه‌جین ده‌کرا، همر ئىونده به‌مه که بلننن، لىمالی ۱۹۷۲ و به‌مر ژوود ۸۰-

۱۰۰ هزار عارهب بژ شاری کمرکوک هیتزلن، که لعدولیدنا بعدریتی لعد باسه دودیتن.

نمستانی سلیمانی، به گوتیه ریژی کورد بژ کزی گشتی گشت دانیشتون، لمبرایی گشت بشته تیغاریه کاته، نم ریژییه لسانی ۱۹۷۷ دا له دورویی ۹۴٪ (۱۹۵۷-۹۸٪)، ۸۶٪ (۱۹۶۵-۸۷٪) لعدولیدنا همولیر دی - ۸۹٪ (۱۹۶۵-۸۵٪)، نینجا دهولک - ۷۶٪ (۱۹۶۵-۷۹٪) پاشان کمرکوک دی - ۳۸٪ (۱۹۵۷-۴۸٪)، لعدوی هه دوروییانه نمینرا - ۱۳٪ (۱۹۵۷-۲۲٪)، ۲۸-۳۸٪.

جیاوازی له نیوان بعدرتین و نزمترین ریژی چری دانیشتونی کورد، له قزاقاندا له ۹۹٪ تیدجهری. دانیشتونی پشدر سالی ۱۹۷۷، گشتیان کورد بورن، لعدمان کاتنا بهشیکی یه کجار زور کم لعدانیشتونی قزاقی بهدره به کورد ناووس کران.

عولوب به گهرترین کهمینه نهمویی باشووری کوردستان دادهری، نم نهمیه ریژ لعدوی ریژ ریژمان له باشووری کوردستان زیادیکردوه. له نیوان سالی ۱۹۵۷-۱۹۷۷ له ۳۰٪ بژ ۴۴٪ بژ کزی گشتی دانیشتون، واته زیادپورنه که ۱۴٪ پوره.

بعدرتین ریژی عارهب له نمستانی نمینرا دایه، لسانی ۱۹۷۷ که میله زیاتر پوره له ۸۵٪ (۱۹۵۷-۷۰٪)، ۶۱-۶۶٪. نهمش لعدلهامی کزچکردنی دهموه بژ نیو شاری موسل پوره، که زقزیان بریتیبورن له عارهب، وک نیشه جیبورنی عارهب دهشته کیه کانی (یعدو) ناوچهی جهریه عیرانی، ناووسکردنی ژماریه کی زقز له خیتزانی کورد و کهمه نهمیه کانی دیکه (ناسوری) کلفانی و نهمین) به عارهب. سرجاوه میزورییه کان نیشانی دهمین.

که زویری دانیشتوانی شاری موسل تا سرخای چهرخی همژدمیم له کورد
پنکهاتیرون و زمانی که کردن له سال و بازاردا همان شت بیره^۲.

نستانی کمرکوک پهریژی عارهب له دای نستانی نمینوا دی. لمالی
۱۹۷۷ دا لمهروو ۴۴٪ ی گزی گشتی دانیشتوانمهو بیرون (۱۹۵۷-۲۸٪،
۱۹۶۵-۳۹٪).

پنکهاتمی نهمویمی نیژ شاری کمرکوک بهتاییستی و نستانه که به گشتی، تا
سالی ۱۹۸۷ به لای عاربدا نشکارمهو. هر چمند بژ دواوه بگرمینمهو،
نهمنده زیاتر بزمان دهرده کموی که عارهب لهو شاری کوردستاندا، له
کمینمیه کی نهمویمی بهوک زیاتر نهمون، ریزه یان به بهراورد له گیل سرجم
دانیشتوانی، له ژمارهی پناهه کانی دست که مته بیره. بژ نهمونه، له کزانی
سدهی نژده دا، نهمویرک دهریاری کمرکوک نهمویرمی (شاری کمرکوک
ناوهمی نمو لیواییه که پنی دهلین شارمزور و ده کموتیه ولایستی موسل
له کوردستاندا، س چاره کی دانیشتوانی کوردن و چاره که کانی دیکمیان تورک و
عارهب و شتی ترن)^۳.

عیراق لمینتار گزینی پنکهاتمی نهمویمی و داشکانی به لای عاربدا نم
همنگاواندی هاریشتوه^۴:

۱- گواستنهمی همموو فرماتیره کوردو تورکمان و تورکه کانی کمرکوک له
دایهری (سجلی معدنی کمرکوک) بژ شاره کانی دیکمی باشووری کوردستان و
عیراق و هینانی فرماتیری عارهب بژ شوتنه کانیان. بهو شتویه تا بتوانن به
نارمزوی خزیان دستکاری (سجلاکی نفوس) دانیشتوانی شاری کمرکوک بکن.

۲- همموو نمو فرماتیر و گزیکار و پزلیسه کورداندی که لمه کیشمی
کورد رایانکردهو پان لمه کار دهرکرایسون، که دهواییه به گوتهی
رتکمرته کانی ۱۱ ی تازار، بژ سر کارویاری خزیان بگمرا نیامهو. به ۹م بهعی

۶- گردنموی پررؤی کهریت و کارگی کز کاکتولا لشاری کمرکوک و هینانی کرتکار و فرمانبیری عاروب بزیان و فراموشکردنی کرتکاره کسردو تورکمانه کان. هر په کتیکش لمر کرتکار و فرمانبیرانه، یا هر په کتیک لمر خیرانه عاروبانه، (دهشتر نفوس) ی سالی ۱۹۵۷ یان بز دهرهستان، گوابه هر له کۆنره له دانیشتوانی رهمنی شاری کمرکوک.

۷- قهده شه کردنی کرپنسی زهری و خانوو، خانوودروستکردن لعمه مورو ناوچه کانی کوردی دانیشتوانی کمرکوک و دهره بیری و دستگرتن بهسر هم مورو خانوو و مولک و سالی شمر کوردانهی که په موندیان به شۆرش کوردستانهوه کردیو، پان لمری زهره زنگی دزگا تۆقیتنه کانی دولتشی عیراتی و پوز به بهسی و جیشی شمعی و رایان کردیو، له دایشدا لمر شمر عاروبانه تاپز کران که به مهبستی به عاروبکردنی ناوچه که هینا برون و له ماله کانیشتاندا نیشتجه بیکران.

۸- دایمرو کارگه کانی دولت ناگادار کرابرون لمری که هیچ فرمانبیر و کرتکاریکی کورد بزی نییه خۆی نهقلی کمرکوک بگا، شمر کوردانهش که دیمانهی کمرکوک بهجن بهیلن و نهقلی شاره کانی دیکه باشووری کوردستان و عیراق بن، پاداشتیان له لایم دهره مورو دهریتی.

۹- گزپنشی ناوه کۆنه کانی شویتنه وهر کانی شاری کمرکوک، وهک شهقام و گم وهک و کۆکه و قوتابانه و گزپهانه کوردی و تورکییه کان بز سر ناوی هارمی. گم وهکی ورمی وایان کردیو به حسی نهغدلوس، ناوی قوتابانهی ناسزیان گزپهوه به تعلیمه، ناسادی کوردستانیان کردیو به عهقبول مایکی کوردی مهران.

۱۰- دروستکردنی گم وهکی تایبستی به شتیه کی بهر فرزان لمره و شاره وانی کمرکوک. نهخشه کیشانی گم وهکی کمرامه (حی الکرامه). لمرالی

۱۹۷۰ دا و جیپهچیکردنی نۆز بەزوی، له دەستیکردنا دوستکردنی (۶۰۰) خانوو له جینگایه کی گرنگ و ستراتیجی - باکووری رۆژهه‌لانی شاری کەرکوک - بهرامبەر گهره‌کی نیسانی تازه لهر جاده‌ی کەرکوک- سلیمانی، نه‌وی شایینی بایشه نۆز دوگایه‌کی تاییهتی سه‌ریازی ته‌نیا (۳۰۰) مه‌تر، له‌سه‌روی گهره‌کی کهرامه‌وه‌ دوست کرا. له‌ سالی ۱۹۷۱ یشه‌ له‌دووری یه‌ک کیلومه‌تر له‌ گهره‌کی کهرامه‌وه، به‌لای باکوورو له‌ نیوان گهره‌کی نیسانی کۆمه‌ره‌ تا نازادی، نه‌خشی گهره‌کی موسنا (حی‌ المثنی) یان کیتشا که (۵۰۰) خانوو به‌وه‌ له‌ کۆتایی سالی ۱۹۷۲ دا و له‌ ده‌ستیکردنا سالی ۱۹۷۳ دا نه‌خشه‌ که جیپه‌چیکرا. له‌نیوان گهره‌کی کهرامه‌ و گهره‌کی موسنا، زیاتر له‌ (۲۰۰) پارچه‌ زه‌ویان له‌ سالی ۱۹۸۰-۱۹۸۱ هه‌ به‌ناری شه‌یدانی قادسیی سه‌دامه‌وه، به‌مه‌ر عاره‌به‌کاتنا دا به‌شکرد، که له‌دواییه‌ هه‌موویان کران به‌ خانوو. له‌به‌رامبەر ره‌حیماواشه‌ که نیستا ناریان ناره‌ گهره‌کی نه‌نه‌هلوس گهره‌کێک به‌ کرێکارانی کارگهی کۆلا دوست کرد. له‌لای کەرکوکێ نوێشه‌وه، که ده‌که‌وتیه‌ رۆژناوای شاره‌وه‌ پڕۆژێ دوو هه‌زار خانوو به‌ چوار هه‌زار له‌لایه‌ن هه‌واره‌لانی کهرتی تاییه‌مه‌وه‌ به‌ جیپه‌تێراره‌، دوو هه‌شیان له‌لایه‌ن کۆمپانیایه‌کی بیانییه‌وه‌ به‌ جیپه‌تێراره‌.

له‌ به‌ری هه‌ره‌مه‌وه، واته‌ به‌لای باشووری رۆژناواره‌، جاده‌ی کەرکوک- دووین، به‌و به‌ری جاده‌که‌وه‌ پاره‌گاگانی (جیپی دوو) فعیلمتی یه‌ک، فرۆکه‌خانه‌) لێیه‌ که به‌مه‌ر باشووری کەرکوک ده‌کشێ. جا له‌م به‌ره‌ نه‌و به‌ری جاده‌ی کەرکوک- دووین، زیاتر له‌ (۱۰۰۰) خانوو دوستکراره‌ به‌ کرێکارانی کارگه‌گانی غاز و که‌ریست و پالاوێ نه‌وت، که‌مپێیان ده‌وترت (خانوه‌گانی هه‌مه‌ل شه‌عی)، نه‌و کرێکاره‌ عهرمانیان تێنا نیسته‌جه‌ کردوه‌ که له‌ شوێنی کرێکاره‌ کورده‌ نه‌هه‌لکراره‌گان دامه‌زرلین له‌و کارگانه‌دا.

هر لمر همان جاده‌ها کز معمله خانویه کی تر بناری (حی الضباط) لمبردم نژدوگا سرویازیه کی کمرکوک و گزیمانی فروکه خانه دروستکاروه، به شیویه کی کوانیمی بمرره هیتی شهمندمهر درتژ دبیتموه تا ده گاته ناستی (محمدهی کمرکوک). ثنانت لمنتیان (باب النظامی) فروکه خانه و (باب النظامی) تپی دور، نو مالانی تیکلی نژدوگا که دجن و سنوریان له نیواندا نامینی که ژمارهی ماله کانیس له (۵۰۰) خانورو زیاتره. له نیوان نژدوگای کمرکوک و نیستگی شهمندمهره تا ده گاته تسمینی کژن و جادهی کهریت، تنجا بمرره جادهی کمرکوک بمفدا و نیستگی تلمنزیون، لغوشموره بمرره خاسه چندین گمره کی دیکه دروستکارون که بمر شیویهی خوارمهره:

زیاتر له (۶۰۰) خانورو لتسمینی کژن بناری (حی البعث) دروستکاروه و هارمی لن نیشته چیکاروه. له نیوان جادهی بمفدا - تکریت، بمرلمهی بگیمته نیستگی تلمنزیون زیاتر له (۱۵۰۰) خانورو بناری (حی الواسطی) دروستکاروه. هر لمر همان ناچمدا زیاتر له (۴۵۰) خانورو به ناری (دور السکک) دروستکاروه، لمر جادهی بمفداش زیاتر له (۱۰۰) خانوریان دروستکردوه بناری (حی الاشتراکیه) به دمه چپی جادهی بمفدا، لمنتیان جادهی خاسمدا، زیاتر له (۱۶۰۰) خانوریان بناری (حی الفرناطه) وه، دروستکردوه و بمرره تسمینی تازه هملده کشی.

له دهی خاسموره، واته له ناستی نیستگی تلمنزیون و له باشوری شاره کمره بمرره عهده و معجزره (قصابانی تازه) ده گاته ریگی لهیلان - شوره، چندین نیستگی جزییه جزی و فراوانیان دروست کردوه و نه خشی چندین پروژه دیکهشیان داپشتموه. نو گمره گاته بمرره باشوری روزه لات درتژ دبیتموه تا ده گاته تزیکی (حی الکرامه)، نو گمره که هارمیشینانمش بریتان لمر گمره کاندی خوارمهره:

• لسمو پښکای لمیلان زیاتر له (۱۰۰۰) خانوریان بمناری (حی الحجاج) مړه دروست کړدوه.

• له تیران قصابخانه تازو و (حی الحجاج) دا، (۱۵۰۰) خانوریان بمناری (حی المرویه) مړه دروست کړدوه.

• هر لمحمدان نارچندا و لسمووی (حی الحجاج) مړه (۳۰۰) خانوریان به ناری (حی الوحده) مړه دروست کړدوه.

• بهرامبر (حی الوحده) و سمیتره لمیلان (۱۵۰) خانوریان بمناری (حی الحریه) مړه دروست کړدوه.

• نینجا له (حی المرویه) مړه بهر شوره (۲۳۰) عالی عارمېشن هنن که همورو پیاده کانیان سر به دلیهری دولتی عیراقن، بویه شو خانوانسمیان ناواناره به (دور الامن).

• له (دور الامن) مړه بهر خوارتر (۱۰) خانو بمناری (دور طباط الصف) دروست کړاوه، بهرده می شم کړمغه خانومش خیمه تاییمتی همیه بز پلوه گاری کړدنیا.

• لمبارمېبر (دور الامن) و (دور طباط الصف) بهر خوار (۷۵۰) خانوریان بمناری (حی القتیبه) دروست کړدوه.

• له (حی القتیبه) بهر خوار (حی الشرطه) دمت پشده کات، که ژماره خانوه گان ده گاته (۱۰۰۰) خانوو.

• له هارینی سالی ۱۹۸۱ پشا وک وهجهی په کم له پشت سمیتره کوی لمیلانوه زیاتر له (۸۰۰۰) پارچه زموریان بمسر عارجه تازو هاتوه کانددا دابمشکرد، له گنل پیشکمشکردنی یارمیتیه کی ۱۹ همزار دیناریدا، واته ۱۰ همزار دینار منحه و ۶ همزار دینار هملاری و ۳ همزار دیناریش بز دروستکردنی ژیزدهمه. لهوهجهی دوه میشا ۲۵ همزار پارچه زموی دیکسمیان

دابهشکرد، که نهمیان دره ۱۸ کیلومتر دجی و تاده گانه ناحیهی لمیلان.

۱۱- چینه چیکردنی چمتمین پرژوی جزو لوجو لهناو چمرگمی شاردا، بهتایمیتی لهناو گمره که کورده کانددا. له نیتوان موسه لار قصابانمی کوزندا (۶۰۰) شوقمیان بمسر ماله عاربه کانددا دابهشکرد، همر مالییکیش ۱۰ هزار دیناریان دولتی، به معزجی نهوی شوتی ناونوس و چیکگی له دایکبرونی خوی بگورسته سر کمرکوک. له گمره کی نیما قلمیشا (۲۰۰) پارچه زویرسان بمسر ماله عاربه کانددا دابهشکرد و کردویانه به خانوو، ناریشیان لیتاوه (حی البعث).

۱۲- روخانندی گمره که میقلیه کان بهتایمیتی گمره که کورده به کان که بهناوی ناوه اندکرده موهر بیتندان و نه خشانندی شارستانیتی شارده که و کرد نهوی ریگموبانی تازه و دامزاندندی پرژوی جزو لوجوی دایمیری ناسپش و ریگخراوی بهمی. پانکردنی هیتی شهمندهنری کمرکوک- همولیر و پرژوی پردی تمپه- زتویه، سدان مالیان روخانند و بهلسوزر له گمق زوریدا تهختیانکرد.

۱۳- گزپینی نهخشمی نیما ری نمتانی کمرکوک: دایرینی قمزای توزخورماتور بههر چوار ناحیه کیموره (قادر کمره، نهوچوله سلیمان بهگ، نامرلی) و لکانندی به نمتانی تکریت، دایرینی قمزای کفری بهمه مویر ناحیه کانیموره له کمرکوک و بهستنهوی به نمتانی دیالوره.

بهم چوره دمینچ، شاری کمرکوک سوریاری روخانندی هزاران مالی کسود و دهر بهر کردنی دلنیشوانه کمی به پشتینیمه کی (۲۰۰۰) له دو اکثرتین ماله عاربه به رهبایه و نژودوگای سوریازی نابلرته دراوه. نه گمر تیکماری سرزمیری همر مالییک به ۴ تا ۵ کس داینینچ، نهوا سرزمیری نهو عاربهانمی له نمتانی

کمرکوکا نیشتمچیکران، ده گاته ۸۰ تا ۱۰۰ هزار عاره، کمبشی هره زوریان له نهمسر و پولیس و سیخو و نیستیخبارات و غایبرات و کمسانی سر بهپارشی بهمس و کارگیتیانی تایبستی نیش و کاره کانی خوریان وه دایمهره کان پتکهاترون.

تورکمان، لهروی ژماره ورتومره، تورکمان بهدوره مین نهمسری باشوری کوردهستان دادخیز، رزمیان وک کورد بهدورهام له کهمهره دایه. تورکمان سالی ۱۹۵۷ زیار له ۶٪ ی گشت دانیشترانیان پتکه مینتا و سالی ۱۹۷۷ - ۳،۵٪، واته له ۲۰ سالی دایه ۲،۷٪ بیان کم کردوه. هزکشی بهپلسی به کم بز پولیتیکی بهماره کردن ده گهرتومره، که تارادیده که نه مانیشی گرتومره.

زوریی تورکمانه کان له نهمسانی کمرکوک دهزین، رزمیان له سالی ۱۹۷۷ دا که مینک لهروی ۱۶٪ گشت دانیشتران برون (۱۹۵۷ - ۲۱٪). لهه مان سالا رزمیان له نهمسانی هملیر ۱،۶٪ بو، زوریان لهاری هملیر دهزین، رزمیان ناگاته ۱٪ لهیه که نیلاریه کانی دیکه.

جینگای بهمرشی مؤلفانیان، قهزای کمرکوک، بهتایبستی شاری کمرکوک (۱۹٪) قهزای توخوماتور (۱۸٪)، قهزای دوریز (۹٪)، قهزای کفری (۶٪) قهزای خانقین (۴٪)، قهزای هملیر بهپلسی به کم لعلو شاره که (۳٪)، قهزای حهمدانیه (۳٪) ... هتد.

سوربان، کهمه نهمسری سربانی (تلسوری، کلانی)، بهشیکی کم له دانیشترانی باشوری کوردهستان پتکه مینتا و رزمیان له سالی ۱۹۷۷ له ۱٪ کهتر و (۱۹۵۷ - ۱،۹٪، ۱۹۶۵ - ۱،۷٪). نهمسانی دهوک (۱۹۷۷ - ۴،۶٪) و هملیر (۱،۶٪) کهمه گهرهترین شوتنی مؤلفانیان دادخیز.

نمر نارونده کۆناندى كه زۆرىدى سىيانىه كاتى تىدا كۆدەنمە، بىرىنچى لە قەزای نامىنى (۶۷٪)، دەرك (۵٪)، شەقلاو (۴٪)، هەولير (۲٪)، زاخ (۱٪) و تارادىه كيش رواندز.

نەرمەن، ژمارەى كى زۆر كەم لە نەرمەنىيەكان لە باشورى كوردستان دەژىن، لە هىچ كام لەو سەرۆمىريە گشتيانى كە كراوە، رۆژمىان لە ۱٪ كۆى دانىشتوانى گشتى تىبەر نەكردووە. شوتنى هەرە گرنگى ژيانىان قەزای زاخۆيە (۱۹۷۷ - نۆيكەى ۱٪)، دانىشتوانى گۆندەكانى ئاغزۆريەك و هەوريسك، لە سەردەمىكانا بە گشتى لە نەرمەنەكان پورن.

نەزەندو، ژمارەى نەزەندو لە نۆز دانىشتوانى باشورى كوردستاندا، لە سالى ۱۹۷۷ دا نۆيكەى ۱۳ هەزار كەس پورن. نەمانە پيا بەدمىتى ئاقلست پىتاسى نەعمەمى خۆيان ئاشكرا نەكردووە، نەمىش لەترسى ئازاردان و گەورگرت دروستكردنە پۆيان و نەمىشكردنى پىتاسى نەعمەمىيان بەدمىتى ئاقلست لەلاپەن عىراقو، ياخود لەبەر هەر هۆيە كى دىكە پى، نەگىنا نەزەندو بروايدە نىپ، نەو هەمىو كەسە پىتاسى نەعمەمى خۆيان بۆر كردى.

دوهم: پښکھانتی نیکهانی

پښکھانتی نایینی له باشووری کوردستاندا ههروه کو پښکھانتی نهموچی گمان نالژده. لهر واته پهیرهوانی زژدهی ناینه رۆههلاکیده کانی تینایه، جگه له ژمارههک له تعریقت و ریازی سۆفییت.

نهمی لیرهدا پیویسته بهرچاو هری، نهموونی ژمارهی تازه و سرژمیری نهک همر به کن لهر نایینزایانه به، بهلکو بۆ نایینه سهروهکیه کانی. نهمش بۆ وستانی له بلوکردنهمی ناماری پښکھانتی نایینی دانیشتران دهگهرتتهوه. لهدوی سرژمیری ۱۹۶۵ زایینی و حسابکردنی پهیرهوانی همدی نایینی خۆچی به نیسلام و ناشکرانه کردنی هروی بعدل و دهوون لهرسی نشکهمه نازلردان و بهشینمیهکی گشتی له باشووری کوردستاندا نهم چنده نایینی لای خواروه پلاوه:

فهللا، نیسلام تازهترین نایینی دانیشترانی نهم واتهیه، که پهیناهوونی بۆ نیوی په گهمی سعد سادی حموده می زایینی دهگهرتتهوه. میژورونه گان زژهمیان لهر نهم هروی، که گوایه کوردستان به بهشی باشووریهوه، بهخۆشی و بیتجنگ و داگاکردن، نهم نایینه نوییمیان پهسندکردوه، بهلام به گوتی نویسینی میژورونسانی سهرخای دهگهرتتی بهویاوهی نایینی نیسلام خۆیان و بهگه میژورونسانی نهم دوابیش، خهکی کوردستان زژد رابهیرینی خۆتاریان دزی سوپای داگاکمری هارهب بهریا کردوه و ناماده نهموون به خۆشی خۆیان دست له بهویاوهی نایینی خۆیان ههنگن. فاکرنیتاش له چندی شوقی کوردستاندا، شوقماری نهم چنگانه له یادی خهکیفا همر بهزیندویی مارن. عاره به موسلمانهاکان بۆ سپاندنی نایینی تازهی خۆیان له هیچ کاریکی نامرا دستایان نهگهرتتهوه. بۆ لهره له سالی ۱۳۹۶ زاییندا له شارمزور سن شم و سن رۆ، دستیان له کوشی و بهین ههله گرتوه به ههزلان کهمیان کوشتوه.^۲ تنیا لهر نهمی خهکی نهم ناوهمیه ناماده نهموون بیتته نهر جوغزی نایینی نویه.

نۆزىمى نۆزى دىنىشتاننى باشورى كوردستان بە تايىن ئىسلام. لە سەرۆمىرى
گشتى سالى ۱۹۸۷دا رىزى ئىسلام بە ۹۳% كۆزى دىنىشتان دەخە ملىتىن،
(۱۹۶۵-۹۲%)، نىم رىزىمىمە لەمەمور تىستانە كاندا وەكو يەك نىيە، بىز نەونە:
رىزى مەسولمان لە تىستانى مەولىر دەگاتە ۹۸%، سلىمانى و كەركوك- ۹۲%
لە دەوك- ۸۶% و لە نەينەرا- ۹۴% لەكۆزى گشت دىنىشتان.

مەسولمانان لەسەر مەردن و شۆتى شاردنەوى پىتەمبەر لە (مەكە) پا لە
(مەدىنە) مەمور يەك پەرويان نىيە، نىمامىتى و مەولى پىتەمبەر دواى خۆزى
كۆن بىگىرتە نەستۆ و مەولىست بەرامبەر كەسانى كە زەكات نەدمن و كاروبارى
شەوار رۆزىلوى سەردەمى نەمەرى ئىمانداران (تىمامى مەولى) پاش پىنكەلتن و
پەلەزىسايىكردن (بەيمە) و ناكۆكى لەگەل (مەعارى)دا، لەسەر نەم مەولانە
مەسولمانان لە كوردستان و رۆلەكلى دىكەى جەهاندا بەسەر دوو بەشى سەرەكەدا
دەلەش دەكۆرتن:

۱- سەنە: دىنىشتاننى باشورى كوردستان، نۆزىمىان سونىيە. رىزىمىان لەناو
دىنىشتاننى تىستانى مەولىر و سلىمانى و نەينەرا، لەسەر ۹۰% وەچە و لە
كەركوك و دەوك و لە قەزەپەكانى خاتەقەن و مەندەلى و بەدرە كەمىك كەمەن.
سەنە برىتەيە لە ئايتزى شامى، مەنەلى، مەلىكى و مەنەلى. مەر پەكۆن لەم
ئايتزىيانە، پەمەرى ئايتەلى خۆزى مەيە، بەزمارە و پەلى پەلەزىنەمەلى لەگەل
نەمەكەى ئردا جەلەزە.

۲- شامىيە- پەرىلەزىن ئايتزى سونى لە نىر خەلكى باشورى كوردستاندا،
رىزىمىان لە مەمور يەكە ئىلەزىيەكان، لە ۹۰% زىاتەر دەين و نۆزىمى كوردە
لەسەر نەم پەرىلەزىن.

۲- حنبلی- نم نایزایه له نیشو عاربه کاندای زباتر بلاره وک له نیشو کورده کاندای. به شیمه کی گشتی له ناچه کانی باشوور و باشووری روزه کانی کوردستانا زدر بلاره، به تاییه له نیشو کمرکوک.

۳- مالیکی- زوری پیروانی نم نایزایه، له بنه کانی دانیشتوانی باشووری کوردستان نه و پیروانیان بز سره کانی عاربه کانی باشووری کوردستان ده گه پته ره. به تاییه بز سره کانی شسته کان. پیروانی نایزای مالیکی به ره پته کانی عاربه.

۴- حنبلی- تاسره کانی حنبلیکان، حنبلی له باشووری کوردستانا به ده گه من هه یون، به لام له سالا نه به ده ره له نه هاسی گراسته ره و هیتانی عاربه له عیتره ره و نیشو جیکردنیان له باشووری کوردستان، ژماره یان به ده هه له زیاده یون به ره.

له باشووری کوردستانا، گه له تریقه کانی سۆفتی سر به تاییه سونه هه، گرینگه یان نه هه:

۱- تریقه کانی قادری

داسره کانی نم تریقه شیخ عبدالقادی گیلانی، دانیشتوانی گوندی گیلانی ناچه کانی کرمان به ره. له رنگی عبدالکرمی گیلانی نه ره شیخ عبدالقادر به شته کانی دیکه کوردستانا به ره کرمان به ره.

شیه کانی قادری، بز چسپاندی ده کانی نارمنی تاییه کانی خویان و به ره پایی کز مه لایه یان، هه مه ره چله کانی خویان بز سر هه مه دی کوری عبداللایه (بیه به ی نیسلام و عهلی کوری نه به قالب (به کانی له چو له خه لیه کانی راشیدی) ده گه پته ره، به لام له ناو خویاندا له سر تم به ره به ره به ره نه.

نموذج تهریقعی قادری یه کیتکه له تهریقته بهرینه کانه و بهرینه کانه (درویش) له زوری ناوچه کانی باشوری کوردستانا هغه، نهغهش بز نژیکی له ناپنژای سونه و شریعت و هروها رجه کی شتخه کانیان که زوری کوردن ده گهرتیره.³

۲- تهریقعی نهغه بندی

نم تهریقعی بهرینه زوری میژورنوسان، سالی ۱۸۱۱ له لاپن شتخ زیانمینی کړی خالیدی نهغه بندی (مولا خالید) هره گهشته شاری سلیمانی و هر لیرشمه به ناوچه کانی دیکه کوردستانا بلوریتیره. هره کانی بز هلویتي جیوازی له گڼل تهریقعی قادری سهارت به کتشی ده لاکتاریتی مهانی باهان و فراموش نه کړنی لاپنی دنیایی له زیانی سرولیا له پتار نایینا ده گهرتیره، بهواتیپه کی دیکه، چن دینت دوی، پتیرسته بهر شتیریش دنیات بوی.

۲- تهریقعی دهغلی

ژماریه کی کم له موسلمان کانی باشوری کوردستان، بهرینه نم تهریقته ده گن. نم تهریقته بهرینی له نپو توکمانه کانی نستان کمرک و شاری هملیردا پلوه.

۴ - رڼیازی هغه

داهینری رڼیازی هغه له باشوری کوردستانا، به شتخ عبدالکرمی شعله دادی، که شتخی نهغه بندی بو له قزای سورداش. بزه شتخی ناویراو (وهکو تهریقعی کی ناپنی روت وشک سمیری تهریقعی نهغه بندی نه کړدوه، که بهرینه بگات به ترانهوه له خوا پهرستیدا، بهلکو بهم شپوه و له رڼگی نم رڼیازوه، ویستویعی نامزگاری و پرهسیپه کانی تهریقته کی و

رتبازی ناین به‌گشتی له بواری ژبانی کۆمه‌لایه‌تی‌دا پیاوه بکات و باوم به (یه‌کسانی) که هه‌زاران سال بو ئه‌یالی ناین و نایزای شۆشگیزانی دنیا بو، و هه‌ر له‌ پشاوردا بۆی له‌تیکۆشاندا بوون^۱. رتیبازی هه‌له‌ له‌سهرده‌می مامه‌ رمزادا توشی گه‌لی بوژاندنه‌وه‌ر سیسی بووه‌ر شێخیش له‌ به‌نده‌هه‌ندا گه‌راوه‌.

یه‌ شه‌هه‌ له‌ناو دانیشتوانی باشووری کوردستاندا، په‌یروهرکهرانی ئایه‌می شیعه‌ هه‌ن. به‌لام رۆژمیان چوار چار له‌ چار رۆژی سه‌نه‌کاندا که‌مه‌ره (۲۰٪). زۆری شیعه‌کان له‌ نه‌ستانی که‌رکه‌ک (۸٪) و ده‌زه‌ک (۵٪) و قه‌زایه‌کانی خانقین و مه‌ندلی و به‌دره‌ و تووخره‌ساتو و شوته‌کانی ده‌ژین.

شیعه‌کانی باشووری کوردستان له‌ نێو خۆیاندا، به‌سه‌ر چه‌ممه‌ن ده‌سته‌دا دابه‌ش بوون، که‌له‌ گه‌ل په‌که‌یله‌ له‌رووی به‌ره‌و هه‌له‌تیه‌ت له‌ ئیمامی عه‌لی و ژماره‌ی په‌یروهرکهرانی، جیاوازیه‌کی که‌میان هه‌یه‌. گه‌وره‌ترین نایه‌زای شیعه‌ له‌ باشووری کوردستاندا ئیمامیه‌ (دوازده‌یی) و به‌ په‌لی په‌که‌م له‌هه‌موو قه‌زایه‌کانی نه‌ستانی که‌رکه‌کا ده‌ژین و له‌نێو کورد و عه‌ره‌ب و تورکه‌مانه‌کاندا به‌لاره‌.

۲- مەسیحی

ئایه‌ی مەسیحی له‌ شاری تۆرشه‌لیم سه‌ری هه‌لدا و په‌که‌م گه‌یسی له‌ هه‌مان شاره‌دا دروستکرد، له‌دایه‌دا له‌ رتگی نێرداره‌کانی عیساوه‌، بۆ قه‌زاکانی ده‌یکه‌ی فله‌ستین ته‌شه‌تی کرد. له‌ پاشتریش له‌رتی هه‌مان که‌سانه‌وه‌ به‌ ناچه‌کانی رۆژه‌ه‌لای ئیسه‌راتزویه‌تی بێژمه‌تینه‌دا، وه‌له‌ فینیکیا و قوبرس و شاری ئه‌نتاکیه‌دا به‌لایه‌وه‌. به‌لام ده‌یه‌ره‌ی به‌لایه‌وه‌نه‌وه‌ی نه‌م ئایه‌نه‌ له‌ کوردستاندا و له‌ چ سه‌رده‌مه‌تکه‌ا به‌لایه‌وه‌نه‌وه‌، دوو به‌ره‌زه‌یه‌وه‌ن هه‌یه‌: په‌که‌کیان ده‌لی، له‌ رتگی که‌سانی پارسی و مادی و نیلامی، که‌له‌ سه‌ده‌ی په‌که‌می زایه‌نی، به‌مه‌به‌ستی زیاره‌که‌ردنی عیسا و یه‌ینی که‌رامه‌ته‌کانی، سه‌ردانی تۆرشه‌لیمیان کرد. گومان له‌وه‌دا نییه‌ نه‌و که‌سانه‌ پاش گه‌راته‌وه‌یمان، به‌سی نه‌م په‌ته‌مه‌به‌رمان به‌و خه‌لکی

ناوچه که کردور، به لام لعه دهچی که کارتی زوریان نه کردیته سر خهله بز نموی له بیرواوهی خزیان واز بیتن و بچنه سر نمو نایینه نویته. له لایه کی تریموه نویتمره کان هیچ کامینکیان لهوانه نمبرون دمه لای نمرانروایان همبرین و خهلیکیان ناچار کردین بز نموی بیتنه سر نایین تازی عیسا. به پتی بزچونیتیکی دیکه، دمی له رنگی دانیشترانی شاری روه (تورنا) و نمتاکیه لعهدهی سینه می زاینیدا بوی، خهلیکی نم دوو شاره بهردوام و به گمرمی به مبرستی بازوگانی هاتروچی یه کنیان ده کرد. دوروش نیبه چمند کمینکی دانیشترانی نمتاکیه روریان له شاری روه کردیت و لیتی نیشته چی بوی. نم فیترسایه رنگی زیتری نیکچی، چونکه له لایه کمره لمبر کورتی صودای نیوان شاره کان و له لایه کی ترهه گمبشتی هوالی تازه له مر نم ناینمه. له داییدا بهرجه به ناوچه کانی دیکه کی کردستانا بلایویتیره و له زور لاینمه نه بریشه دروست کراوه، کمرمارعیان له چاره کی یه کهمی سدهی سیم له ۲۰ زیاتر بو له هه صوریان بهناریانگتر حدیاب (هولیت) یه کم کلینه له روزه لات و بازیلی (سازخ) و کمرخ سلوخ (کمرکوک) و هولان و شنگارو هی دیکه.

مسیحیه کانی باشوری کردستان، نه گمر چی له سر تاقه خودایی و پیله مبرایمی عیسا یهک پروان، به لام له شیکره نموی کسایمی نم پیاوه بزچونی جیاواریان همه، که نه ممش بۆقه هلی پعیابوونی چمند ناینزابک و همره کن له ناینزیان بهناری داینمه کیمره، ناری ریشتره، به لام له هه صوریان له میترنتر و به میترنتر و به دمه لاتر و بهرلوتر نه مانن:

۱. له صوری نه مستور له شاری مرعمش (چرماتیق)، باکووری روزه ناوی کردستان له سالی ۳۷۸ زی زاینیدا له دایکبوره. پیتن نموی بیتنه بهرتریکی فرستمتینیه، له سالی ۴۷۸ دا، له دیری نژیرییوسی نمتاکیه ده پوتند، بهمشیری و زیاده کی و کمرامات ناوی ده کرده بو. له کولایی سدهی پینجه منا، بهردای خزی بهرامبر کسایمی عیسا بهم شتیوه راگمیانده: (خلاصه)

الاعتقاد باقنومون وطبيعتين في السيد المسيح. لذلك فهو مسيحيان احدهما ابن الله والاخر ابن الانسان. وان مريم لا يجوز ان تدعى (والدة الله) بل ام المسيح). بهلام نعم بوجوهي نستود، بعمر واي ژماره يكي زكدر له نسلوفه كان لادان بود له نايبي مسيح.

له سالی ۱۳۰ ی زاینییدا، بۆ دهربرینی پەشیانی له بۆچونه کە ی بانگیان کرد، لهبر ئاساده نهبرونی، ئاچاربرونی له سالی ۱۳۱ ی زاینییدا، کۆبونومه کە گهورتر له ئافس پکەن. ئهم چارهشیان بانگهێشته کە ی پشت گوتخت و له نهلامدا بهیارد درچوو پهتەده کەردنی ئاسۆ گاری بۆ گهه کانی نهستور و دوروخستنهوی و سهرونگومکردنی لهسالی ۱۳۵ بۆ ئاردا له عیڕ. له گهه ئهوشدا بۆچونه کانی و ئاسۆ گاریه کانی، ئەک هه کزنهبرو، بهکو لهناو خهکیا گههشیان سنه هتا ئههۆ وکش لایهنگرانی لهعهموو قورۆنیکی ئهم جیهانهدا ههه وه (تستوری، ئاسوری) ئاوبانگیان دهرکردوه.

ب- یاقویی (سوریانی نارسیدوکس): یاقویی بعدداعی دامغزینمیری ناپینزای یاقویییه له ناپینی ممیحیدا و له سالی ۷۸ی زاینیندا مردوده.یه کپک له دوو کسه بوره، که پتیریارکی قوستمتینیه رهوانی کوردستانی کردون بژ سهرپرشتیکردنی کاروباری ناپینی و بژاوردنموی ممیحیت له کوردستاندا. نمویش بهجواترین شیره کاره که خوی به نه لاهام گیانودوه.

تاینزای یاقویی لیسر نمو بیروایمن که (ل) المیح طبیعتان متحفان بدون تفه
ولا انفصال ولا امتزاج) به واقعیه کی تر (ان للمیح طبیعه مرکبه واحده وهی
الحقیقه، وتتكون هذه الطبیعة المركبة من طبیعتین الحیه وبشریه، لكن الاولی حوت
الطبیعة الثانیة، فاصبحت الطبیعتان طبیعه واحده کقطعة الزجاج المصنوع من
الرمل والذي اصبح زجاجا ولم يعد الرمل). یاقویه کان له زواریعی ثارودانییه کانی
باشوری کوردستان، بقایمهی کمرکوه هنر.

پ- نایب‌زای کلفتی: کلفتیه‌کان له شاره‌چکه‌کانی عه‌نکاره و شه‌لاری نه‌ستانی هه‌ولێر ده‌ژین. له قه‌زا نه‌دارییه‌کانی دیکه‌ی باشووری کوردستان ژماره‌یان زۆر که‌مه. له‌په‌روی نایب‌هه‌وه، یاخود له‌رووی هه‌لوێستیان به‌رامبه‌ر که‌سایه‌تی عیسا، له‌گه‌ڵ هه‌ولنایه‌زاکه‌ی دیکه‌یان (نه‌ستویه‌کان) جیاوازیه‌کی نه‌تزیان نییه.

4- ئه‌یینه‌کلفتی دیکه‌ی باشووری کوردستان

دانیشتوانی باشووری کوردستان، جگه‌ له ئیسلام و مه‌سیحی له‌سه‌ر به‌هۆی نێزیدی و نه‌هه‌لی هه‌ق (کاکه‌یی) و ساره‌لی و گه‌زان و قه‌لمه‌ حاجی ه‌ی دیکه‌شه‌ن.

1- ئه‌یینه‌کلفتی

نێزیه‌یه‌کان وه‌کو زۆریه‌ی په‌سێل و نه‌وسه‌ران سه‌مڵانه‌ویانه، به‌مه‌چه‌نگ کوردن و له نایه‌نه‌که‌یانه‌ گه‌لی توغی نایه‌نه‌کانی زه‌رده‌شتی و چوله‌که‌و مه‌سیحی و ئیسلامی ته‌نیا هه‌یه. به‌شی زۆری نێزیه‌یه‌کانی باشووری کوردستان، له‌مه‌زابه‌کانی شه‌نگار و شێخان و گه‌نده‌کانی ده‌ووبه‌ریانه‌ ده‌ژین، له‌م ئاره‌دانیه‌ رۆمان له‌سه‌روو ۹۰% ی کۆی گشت دانیشتوانه‌یه‌یه.

نێزیه‌یه‌کان به‌هۆیانه‌ به‌ هێزی خێر (ناهه‌زارا‌سازدا) و شه‌ر (نه‌هه‌من) هه‌یه. شه‌م دوو هێزه‌ له‌سه‌مڵانه‌یه‌کی تونده‌ دان، که‌له‌ ده‌یینه‌ سه‌رکه‌وتنه‌ هه‌ر بۆ یه‌که‌م ده‌یه. نێزیه‌یه‌یه‌کان دوو کتێبی په‌ه‌زێان هه‌یه. یه‌که‌مه‌یان ناوی (چیلوه‌یه)، نه‌وی ته‌ریان به‌ ناوی (مه‌سه‌ه‌فا ره‌ش). کۆمه‌لگه‌ی نێزیه‌ی له‌مه‌و و په‌سه‌ه‌وو به‌مه‌شێخ و شێخ به‌ و نه‌هه‌و قه‌راڵ و کوچه‌ک و مه‌رویه‌ پێشکه‌ هه‌توه‌، هه‌ر یه‌که‌ی له‌م چه‌ینه‌نه‌ تابه‌ له‌مه‌ندی خه‌زێان هه‌یه و په‌رتۆره‌وه‌یه‌.

نڙيديه کان رڙاڻه دوو چار نڙيو دهڪن، په ڪيٽڪيان ليمبرجيان و نمرى
ديڪميان له خڙوناوايوندا. دوو چڙ رڙوگرٽيان هميه، په ڪيٽڪيان گشتيه كه
همه مرويان ديمگرن و پناوى (رڙوگرٽى نڙيد) و نمرى ديمگميان (رڙوگرٽى
خڙ نعلياه) تاييمتى و تنيا بڙ پياوانى تاييميه.

۲. نعلى همق (ڪاگمى)

نم ڪڙملا نيتڙ- تاييميه له باشوروى ڪوردستاندا، زياتر به ڪاگمى
ناسرون، نه گمر چى نوى راستميتيان نعلى همق و له لاي همقن پڙڙ و
ليٽڪولمر مشوره، زياتر به نوى (نعلى تيلاهى) يمره نوايان در ڪردوه^۱.

نعلى همق پڙڙوى ناچه ڪمنى باشوروى ڪوردستاندا بلاويوندموره،
پنايمتى همراهمانى لڙن-چيائى شمروى و گونده ڪانى: هارار، چالان، درهوى،
ڙاورى، لمدوروى ڪمر ڪو ڪيشا گونده ڪانى: مئتيق، ستراد، نعلى ستراد،
جنگلاوه، لڙپ، زمتر. گونده ڪانى لاي مرسليش: ستراد، سقميه، تزيلمه،
هڙده ڪى، ڪولمور، گمزه ڪان و ڪلهك. گونده ڪانى خانميتيش: ميخاس، شينغ
رهيم، پويكه، چه مچمقل... هتد.

پلى تاييمى و ڪڙملا يمي ڪانى نعلى همق (ڪاگمى) نهمانن: سمد،
خليفه، چاروش، دروش، ڪلام خولن. سن پلى په ڪم تاييمتى و موانگريڻ.
نعلى همق، ڪارويارى تاييميان به هڙنراوه و پمخشان و به زماني جياواز
(ڪوردى- دپالينكى گزوان، فارسى ونازمى) دربريوه، به بڙچوروى زڙو ڪمر،
پناويانگريڻ و رنگه پڙڙ ترينيشيان، نمر ٽيڪستانه بيت، كه پيشان دلمين
(سمرنه اهام).

۳. شهبه ڪى

تايينكى ديمكى دانشتوانى باشوروى ڪوردستانه. شهبه ڪم به گمز ڪوردن و
زمانه ڪميان ڪميتك وشمى عارمى و توركى و هي ديمكى ٽيڪلاوه. شهبه ڪه ڪان
بروايان زڙو پنايماسى نعلى قاهه. پڙڙى له قهزليه ڪانى سر به نستانى

سرچاوه و پښتو ژبې د کتابونو نومونه

- ۱- نورسرم لم سرچاوانه د تاتويک کړنډه.
- جمهورية العراقية، وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المهرجة الاحصائية لتجيب عام ۱۹۵۷، لوانی دیالی وکوت. مطبعة العالی - بغداد، ۱۹۶۱، لوانی السليمانية وکوک، مطبعة العالی - بغداد، ۱۹۶۱. لوانی الموصل و لرییل، مطبعة الارشاد - بغداد، ۱۹۶۱.
- شاکر خبیب (الدکتور)، العراق الشمالي دولة لتراحيه الطبيعية والبشرية، مطبعة الشلیق - بغداد، ۱۹۷۳.
- نمیسق دباغ، کورد و کمنه دتواپنیه کانی تر له سرژمیری سالی ۱۹۷۷ دا، پښتو په کمن، چاپخانه پرمورده - هرات، ۱۹۹۳.
- عبداللہ غنوی، نارسون، له باری نعتن - دوزگانی له پاشوری کوردستان، کولاری (زکمر و ملهتان) موسک، ۱۹۸۹، ژماره ۱۹.
- * ژماره سالی ۱۹۷۷ لم تابلدا کمیته جیالوی همه له کانی ژماره همان سالی له شریکه کانی تر.
- ۲- جمال نبی، کولاری کومونستانه پدیکتی ټیکوژنه، ۱۹۴۴-۱۹۴۵، پښتو ناری چاپخانه، ستوکولم-۱۹۸۸.
- ۳- معاشای نم سرچاوانه بکه :
- استرین ک، بلان اغلاقة الشرقية، ترجمه : بشو فرنیس و کورکس عراد، الطبعة الثانية، بیروت، ۱۹۸۵.
- جاکسون پر، مشاهدات بریطانی فی العراق، ترجمه طه التکریتی، بغداد-۱۹۶۹.
- هامر پر گشال، تاریخ امپراطوری عثمانی (جلد ۲) ترجمه مهذا علی ابادی باهتمام شهید کیان فر، پاتیز ۱۳۶۷، ص ۸۷۲.
- ۴- شمس الدین س، قاموس الاعلام.
- ۵- لیزره تاوونلی گوزینی نمشعی نیلوی نمستانی کورک لعمامیلکی (کمرک) و سیاحتی تهریبی پدیکتی نیشیمنی وروکول، ل ۲۳-۲۷، که له سالی

- ۱۹۸۵ ی زاینییدا بلوکرلوتهوه، به دستيوره داتيكي زلو کمې شمېش وايژايم
 سړوي له ناسيلکي (سياسي بعلو بکړني کورک) وورگړوه.
- ۶- عبدالل غفور، نارستوله تله، باري تنز- ډېرگرافي له باشروي
 کوردستان، گولري (رگمز و ميللغان) مؤسک، ۱۹۸۹، ژماره - ۱۹، ل ۱۲۴
 (بزماني روسي).
- ۷- عبدالقادي کړي روستمې بايان ورشي کورلن، ميروي کوردستان
 ورگړياني کړي حياسي، نارمدي چاپ و رازاندنوي منشور، نېکستره -
 ۱۹۹۹، ل ۲۴.
- ۸- الجمهورية العراقية، الجهاز المركزي للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان ۱۹۹۵،
 مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء - بغداد، ۱۹۷۳، صفحات عتيقة.
- ۹- رشاد مهان، ورشي ناپي و نتموي له کوردستان، چاپخاني منشور-
 سترکول، ۱۹۹۳، ل ۶۱.
- ۱۰- صمان سرچاره، ل ۶۶.
- ۱۱- صمان سرچاره، ل ۱۵۹.
- ۱۲- عبدالل غفور، نارستوله ت. له باري تنز- ډېرگرافي له باشروي
 کوردستان، گولري (رگمز و ميللغان)، مؤسک، ۱۹۸۵، ژماره - ۱۹، ل ۱۲۶.
- ۱۳- هرېني خليقي (دکتور)، کوملنسي کوردهاري، بېرکي دويم چاپخاني
 (الحداث)، بغداد، ۱۹۹۲، ل ۲۲۰.

به‌شی چوارم

شونشین و هکیندخینه‌کان

شار- بریتیه له هه‌مه‌و سه‌متیری به‌شه نی‌داریه‌کان، و‌ه‌ک نه‌ستان، قه‌زا، ناحیه، به‌مین له‌به‌رچاو‌گرتنی ژماره‌ی دانیشتوان، جزیری چالاکی کۆمه‌لانی خه‌لکی (بیشه‌سازی یا کشته‌کۆل)، جزیری ژیان، چه‌شتی خانویه‌ره، سروشتی خزمه‌تگوزاری و کلتوری و ته‌ندروستی، په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌شی^۱. به‌گوته‌ی نه‌و پیناسیه ژماره‌ی شارنشینان له‌ سالی ۱۹۸۷، بریتی بوو له ۳ ملیۆن و ۱۱۱ هه‌زار کس، واته ۷۱٪ له‌هه‌مه‌و دانیشتوان، که نه‌مه که‌مێک له‌ هی وڵاته‌کانی ده‌وریه‌ری و‌ه‌ک‌و عێراق (۱۹۸۷-۲۰۷۰٪) زیاتره‌.

ژماره‌و رێژه‌ی شارنشینان له‌نێو دانیشتواندا، له‌سالی ۱۹۲۷ هه‌و تا سه‌روو به‌رده‌وام له‌ زیاده‌بووندایه‌، (کتابی ۷)، هه‌قی شه‌م زۆریه‌ به‌ز چه‌مه‌ فاکته‌رتکه ده‌گه‌رێتوه‌، له‌وانه‌: وێرانکردنی گوته‌کانی باشووری کوردستان و گه‌سته‌مه‌ی گوته‌نشینه‌کان به‌ سه‌مته‌ره نی‌داریه‌کان، نه‌ویش به‌مه‌به‌ستی قاه‌کردنی کۆتروانی ناوچه جیا‌جیا‌کانی کوردستان، له‌لایه‌ن دامه‌ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌تی دا‌گه‌که‌ری عێراقیه‌ره و له‌ نێو‌یردنی سه‌رچاره‌کانی ژیان و‌ه‌ک خواردن و خواره‌نه‌وه‌ و چه‌نگه‌ی حه‌وانه‌وه‌، به‌ز دژایه‌تی‌کردن و پاک‌تاو‌کردنی هێزه‌کانی ئۆپۆزیسیۆنی کوردستان و عێراق، که دژ به‌ ده‌وله‌تی به‌عسی عێراق ده‌چه‌نگان. کۆچه‌کردن له‌ گوته‌کانه‌وه به‌ز شاره‌کان و گه‌ران به‌دوای هینه‌ی و تاشیش و تان په‌یدا‌کردنه‌، به‌رز‌کردنه‌وه‌ی په‌لی هه‌منه‌ن ناوه‌دانی، نه‌ویش به‌مه‌رگرتنی سه‌ختی نی‌داری نوی، پاراستنی رێژه‌ی زۆریه‌ی مه‌ناله‌یۆن له‌نێو دانیشتوانی شاره‌کاندا، ترمه‌بووه‌ی رێژه‌ی سه‌ردن له‌و ناوه‌دانیه‌دا به‌مه‌راوه‌کردن له‌گه‌ڵ گوته‌کاندا.

میں نے ایک بار ان کے ساتھ گونڈھونہ لے کر پورے گورنمنٹ ہسپتال (1942-43)

گروہ بندی		شارش		دانیالستان (معدنی)	سرمایه
%	معدنی	%	معدنی		
۹۱,۷	۵۶۲	۸,۳	۵۱	۶۱۳	۱۹۲۷ خیستادن
۸۷,۵	۸۸۵	۱۲,۵	۱۲۶	۱۰۱۱	۱۹۳۵ خیستادن
۸۱,۵	۱۱۲۷	۱۸,۵	۲۵۶	۱۲۸۳	۱۹۴۷
۷۸,۴	۱۲۴۶	۲۱,۶	۵۷۶	۱۸۲۲	۱۹۵۷
۵۶,۵	۱۲۵۳	۴۳,۵	۹۶۴	۲۲۱۷	۱۹۶۵
۴۵,۸	۱۵۱۲	۵۴,۲	۱۷۹۱	۲۳۰۳	۱۹۷۷
۳۹,۱	۱۲۷۶	۶۰,۹	۳۱۱۱	۴۳۸۷	۱۹۸۷

نمونه‌های باستانی کوردستان، به‌گونه‌ای علمی و تاریخی، (تاریخ و فرهنگ) سال ۱۹۸۷ یک مجموعه، به‌شماره ۱۰۰:

۱- هاولاڊ، بهترين پلي شائينين لساني ۱۹۸۷دا له هاليز هوډ- ۴۷،۷٪ گټه دانيسټوران، (۱۹۶۵- ۳۷،۷٪، ۱۹۷۷- ۵۳،۲٪). تمپيش به هلي گولستنهوي ژماره يکي زږدي دانيسټواني گونده کان پو ناو شاره کان و دويمه درلودنې ژماره يکي زږدي دانيسټواني سر به ناستاني کمروکه، پتاليميتي شاري کمروکه و دانيسټوران. قهزاي خانقنيش.

۲- کلرکوکه، ریژی شارتینی لم نمنا تمیداد، لمالی ۱۹۷۷دا برتیبور له ۷۵و ۸۰٪ به برارورد کردن له گمل ریژی سرچرمه دانستارنا (۱۹۶۵-)

۱۹۷۷-۱۹۷۰٪، ۷۰،۱٪). نهم بهش ئىبارىيە ھەر لەكۆنەرە پەلى شارىستانى ئىتلا بەرزىرە، ئىمىش بەھرى كاروبارى پىشمازى ودرەتستانى نەوت، بۆيە خەللى لەزلاۋە روويان ئىكردە، نەمەش بۆتە ھىي گەشەكردنى كارى خزمەتگوزلى و زىادكردنى شوقى كار.

۳- ھۆكۈمەت زۆرىيە زۆرى دانىشتوانى ئىستانى دەۋك سالى ۱۹۸۷ لەشارەكان دەريان و ۷۴،۶٪ ي گشت دانىشتوانيان پىكەمەتتا، (۱۹۶۵- ۳۵،۵٪، ۱۹۷۷- ۴۱،۹٪). ھۆيەكەي دەگەپتەرە بۆ ئىركى شارى دەۋك، لە سەنتەرى ئەزلەرە بۆ سەنتەرى ئىستان و پەمىلەبۇرى كارگەي گەورە (۱۰ كرىكارو زىياتى) لەنەلھامى گەشەكردنى بارى ئابۇرى و پەمىلەبۇرى شوقى كارى ئىي و روئىكردنى ئەك ئەنبا دانىشتوانى ئاۋەدانىيەكانى دەۋرەسەر و ئىوخۇي خۇرى ئىستانكە خۇي، پەلگەر دانىشتوانى ئەزاي شەنگارو ھەنئى شوقى ئرىش.

۴- سەلەمەتلىق رەزەي شارىنىنى سالى ۱۹۸۷ ي زۆر لە رەزەي ئىستانەكانى ئىر كەمەر نەبەر- ۷۱،۵٪، (۱۹۶۵- ۳۲،۰٪، ۱۹۷۷- ۴۷،۲٪)، نەم رەزە بەرزە دەگەپتەرە بۆ خەپونەمەي ژمارەكەي زۆر لەسەريازگە و كارمەنلانى غىرائى، ھەروەھا كەرنەمەي زانگە لە شارى سەلەمەتلىق، كە سالى ۱۹۸۷ ژمارەي خۇئەكارەكانى گەپشە ۲،۴ ھەزەر كەس.

۵- ئەنەنەۋا، نەزەرىن پەلى شارىنىنى لەباشورى كوردستان دا، لەسالى ۱۹۸۷ دا لە ئىستانى نەنەمە پەرو ۶۷،۶٪ (۱۹۶۵- ۴۸،۳٪، ۱۹۷۷- ۵۴،۲٪)، ھۆيەكەي پەمىلەي يەكەم، بۆ مەنەمەي خەللك لە شوقەكانى خۇيان و كەمى كۆچەكردن لە گەندەكانەرە بۆ شارەكان دەگەپتەرە.

تعمیر و نگهداری کانی شاربشینی

باری نابوری ولایت که رهنانه کمی بهتری لمر کشتوکال داممزاره، پاراستنی بهیروندی کز مه لایه کانه کان (توره گهریتی)، باری نالوزی رامیاری، نهیرونی پیشسازی گهره قورس و نوی، خرابی ریگمیان... هتد. نه مانه هدموویان پیشکوه، بهشیره کی تایمیتی رنگیان لهیله شاربشینی دانیشوانی باشوری کوردستانا داره توره. گرنگرین تایه همدیه کانی نه مانه:

۱- خیریندهی زوری شاربشینه کان له چند شاربشینی گهره ده، بز موده له سالی ۱۹۸۷ دا تریکی ۶٪ شاربشینه کان (۱ میلیون و ۹۸۸ هزار کس) له پنج شار دهان، (موسل، هملیر، کمرکوک، سلیمانی و دهوک). هزیه کانی خیرینده لمر شارانه ده گهرته بز بونی کارگه و پیشسازی جزلوچزه کان، دهزگانی نیلری و فیرکردن، کاریاری بازوگانی، هلموچز، گولستندهی گونده کان، کار و همدی هزی کز مه لایه تی...

۲- جیارازییه کی گهره لمری ژماره دانیشوانده، لنینوان به کمین شارو دوهین شاردا، لسانی ۱۹۸۷ دهیرو. نم جاوازیه گشته ۲۱۸ هزار کس (۱۹۷۷-۱۲۲ هزار کس).

۳- شاربشینی در- لمری هلموکوت و بهیروندی کز مه لایه تی شاربشینه کانه، واته گونده کانی دوشنی که کز جیان بز شاره کان کردو، دوی نمری له شاره کان داممزاران و دهان، بهیج شیره که نه گزولن، بهلکر تمش چینگه ژنیان گزیره.

۴- بهشینی زور لمدانیشتوره چالا که کان لمری نابوری، بهشیره کی راستمورخ یا ناراستمورخ، لمری کشتوکال کاره کمن.

۵- پایتختی باشووری کوردستان له گهرهترین شاره‌گانی کوردستاندا نییه، به پتجه‌وانندی زۆری و لاگاتی جیهانی ستیم. ژماره‌ی دانشتوانی پایتخت (هموایی) له سالی ۱۹۸۷ دا نزیکه‌ی ۴۴۶ ههزار کس بوو، ژماره‌ی گهرهترین شاریش (موسل) - ۶۶۴ ههزار کس بوو.

۶- هه‌لاکتی دانشتوانی شاره‌کان پز دهره‌ی شار و سز ماره‌یه‌کی کورت، لهرسی سازار و نه‌شکه‌یه. له مانگی نیسانی ۱۹۹۱ زۆری دانشتوانی شاره‌گانی هموایی و سلیمانی و دهۆک، هه‌سار له ناوچه‌ی شاخاوییه‌گانی نزیکه‌ی سنووری تورکیا و ئێران و سوریا کرد.

پۆللىنكرىنى شارىمىكىن

پۆللىنكرىنى شارىمىكىن لىمباشورى كوردستاندا، بىدور شىرە ئەلھام دەمىن: ۋىمارى دانىشتىران (چەتلىمىتى) چالاكى دانىشتىران (چۆنلىمىتى)، كە ھىرىدىكى لىمىنە، لى زانىتى جىرگىلىدا بىلىمى تالىمىتى خۇيان ھىمى.

پەلگىم، پۆللىنكرىنى شارىمىكىن بىلگىلىرى ۋىمارى دانىشتىران

شارىمىكىن - سىنتىرى پەلگى نىلارىمىكىن بىلگىلىرى ۋىمارى دانىشتىران بىسەر نىز دەستىدا دىلەش دەمىن، (تەبلى ۸).

تەبلى ۸

پۆللىنكرىنى شارىمىكىن بىلگىلىرى كوردستان بىلگىلىرى ۋىمارى دانىشتىران

۱۹۸۷			۱۹۹۷			دەستىنى شار
٪	ۋىمارى شار	ۋىمارى شار	٪	ۋىمارى شار	ۋىمارى شار	
۲۱,۳	۶۶۴	۱	-	-	-	۵۰۰ زىلار
۴۲,۶	۱۳۲۴	۴	۶۱,۸	۱۱۰۷	۴	۵۰۰-۱۰۰
۸,۵	۲۶۵	۴	۳,۲	۴۷	۱	۱۰۰-۵۰
۹,۰	۲۸۱	۷	۲,۹	۷۰	۲	۵۰-۳۰
۲,۴	۱۰۴	۴	۵,۳	۹۴	۴	۳۰-۲۰
۷,۹	۲۴۶	۱۶	۴,۹	۸۸	۶	۲۰-۱۰
۴,۴	۱۳۶	۱۹	۱۲,۲	۲۱۹	۲۹	۱۰-۵
۲,۷	۸۳	۲۳	۶,۱	۱۰۹	۳۴	۵-۲
۰,۲	۸	۱۵	۲,۶	۴۷	۴۹	لە ۲۰ كىمىر
۱۰۰,۰	۳۱۱۱	۹۳	۱۰۰,۰	۱۷۹۱	۱۲۹	تەبلى ۸

بۆ نموونە بۆتمولوی لە نەخشەی دایەشجۆونی شارنشینەکان بگمێن، نموونە شارانەمی کە بە ژمارە لە یەکتایەری تزیکن، کۆیان دەگمێنە و لەژێر دەستیکی گمێنەردا پۆلینیان دەگمێن.

۱- شەر، نموونە زارلومیە بۆ نموونە دانانیانە بەکار دەهێنن، کە ژمارە دانیشترانیان لە ۲۰ هەزار کەس زیاترە. لە راستیدا هەر نموونە دانانیانەدا وەک تێگمێشتنێکی نموونە بۆ شار دێتە بەر چار. نموونە دەکری بەچەند بەردەستە:

أ- شاری زۆر گمێر (۱۰۰ هەزار کەس و زیاتر) - لە باشووری کوردستاندا نموونە پێنج نووونە نموونە چەندە (۱۹۷۷-۴۰ شاری واته ۵.۴٪ ی گشت شارەکان، (۱۹۷۷-۳.۱٪)، لەگەڵ نموونە تزیکنی ۶.۴٪ ی شارنشینێکی دەژین (۱۹۷۷-۶.۲٪). هۆیەکانی بریتیه لە خێرەنەمی زۆرەمی پیشمەزایە تازەکان و دور لەسەر سێی دامەزگا سەرەکیەکانی دولت و کاروباری نیواری و زانکۆ و ناسۆزگا و خۆتەنگەکان و بەشی تەندروستی و نەخۆشخانەکان و کەن و فرۆشتە.....

لەناو نموونەدا مۆسڵ (۱۹۶۵-۳۶۴ هەزار کەس، ۱۹۷۷-۴۳۰ هەزار کەس، ۱۹۸۷-۶۶۴ هەزار کەس) گمێرترین شارە ئەک هەر نموونە نموونە نیو خۆیەکاندا، بەلکۆر لەناو گشت شارەکانی باشووری کوردستاندا.

ب- شاری گمێر (۱۰۰-۲۰ هەزار کەس) - بەژمارە زۆرە لە یەکتە (۱۹۷۷-۷ شاری، ۱۹۸۷-۱۵ شاری)، بە دانیشتران زۆر گچکەترە لەیەکتە (۱۹۷۷-۱۲.۴٪، ۱۹۸۷-۲۰.۹٪)، نموونە شارانە بەزۆری سەتەری قەزاکان، وەک نموونە پەلی پێشکەوتنی پیشمەزای و بازەرگانی و خۆتەنگە لە چار پەلی یەکتەدا تەزەترە. لەهەمان کاتیشدا ژێرخانی نابوویەکانیان لەو ناستەدا نییه کە بتوانن کار بۆ گشت دانیشترانی نموونە شوێنە پەیدا بکەن، هەروەها

چالاکی زردی زردی شو شاره گورانه لمر کشتوکال داسمزوره، بدایستی (کشتوکالی بفراروان) که پیوستی کمی به کرتکاران همیه.

۲- شارچکه

باری نابودی و کژملاستی و رامیاری له ناودانیه کانی که ژماره دانیشتونیان له نیوان ۲۰-۵ هزار کسه، له چار ناودانیه کانی تر دا گهلیک دواکوتوره (۲۰ هزار کس و زیات)، لمر نوره بمرست درناچی، نه گور بهمه مان زارادی (شار) ناریان بمرین. بزیه نیته زارادی (شارچکه) به شایانی شم ناوه ده زانیه. وک شوانی پیشورتر، بمر دور دسته دا دابیشیان ده کمین:

۱- شارچکه کی گوره (۲۰-۱۰ هزار کس)

ژماره شار و دانیشتوانی شم بمر دستیه، همیشه له زیاد بوندلیه. لمر شارچکه کی جگه له بمریو برون گهلی خزمهتگوزلری تر همیه و کور خوتندگی ناومندی و سمره تایی کچان و کوران و نه خوشخانه و دوکانی فروشتنی شتومه کی هممه چشنه چاگردنوی نوتزمبیل و ماکیشی سر، له گهلی شم کاره شارتانیمشدا هیشتا کشتوکال به بناغی چالاکی دانیشتوان دادنری، نه مانه هممرویان برونه هری زیاد برون ژماره دانیشتوان.

ب- شارچکه کی بچکوله (۱۰-۵ هزار کس)

نه گمرچی ژماره شارچکه کان و دانیشتونیان له کهمبون دلیه، له گهلی نه مه دا یهک لمر دسته گوره کان دادنری بمر دیار دیه. لمر شارچکه کی سرژ بزی همیه، پیوستیه سمره کیه کانی ژیان له خواردن و جل و بمرگ و همدنی خزمهتگوزلری له قوتابانمو نه خوشخانمر کاربیا و همروها شتومه کی دستي دابین بکات.

۲- شارۆکە

ناوەدانیه‌کانی نهم چۆره که ژمارهی دانیشتوانیان له 5 ههزار کەس کههتره، بهشارۆکه ناریان ده‌بین، چونکه باری نابووری و کۆمه‌لاتیان، زۆر له‌گه‌ڵ گونده‌کانی درلووسیاندا تزیکن. له‌گه‌ڵ نهمه‌شدا چۆره جیالازییه‌که له‌نیوانیاندا دیته‌ پیش چار. له‌مهر نهم هۆیه، وه‌که نهم به‌شانه‌ی پیششوتر دابه‌شيان ده‌کەین به‌سهر دوو به‌رده‌سته‌دا:

۱- شارۆکه‌ی گه‌وره: به‌گۆڕه‌ی ژماره‌ی دانیشتوان و ناوه‌دانیه‌که‌ی به‌یه‌که له‌ گه‌وره‌ترین به‌رده‌سته‌ دادنه‌ریته، له‌گه‌ڵ نهمه‌شدا که ژماره‌که‌شی که‌م بۆنهمه له 34 هه‌زار 23 له‌ نیوان 1977- 1987 دا، واته 11 دانه. ژماره‌ی دانیشتوانه‌که‌ی له‌ چار ژماره‌که‌ زۆر که‌مه و له‌ ساڵی 1987 دا له‌ده‌هه‌ری 3% (1977- 1987) بوو. هۆکه‌شی، وه‌که له‌ شوێنی تردا به‌سکراره، هه‌ڵمه‌شاندنهمه‌ی چهند ناحیه‌یه‌که ده‌گرته‌وه.

ب- شاره‌ ده‌ی: به‌کارهێنانه‌ی زاره‌وه‌ی شاره‌ده‌ی هه‌زاره‌دانیه‌کانی ته‌یبه‌ی شار، که ژماره‌یه‌یان له‌ دوو هه‌زار کههتره، به‌هه‌واوی له‌گه‌ڵ چهندینی چه‌لاکی نابووری، که‌شترکاتی، به‌یوه‌ندی کۆمه‌لاتیه‌تی و خه‌ڵه‌کی ده‌گره‌ین.

شاره‌ده‌ی له‌هه‌ری ژماره‌وه‌ گه‌وره‌ترین به‌رده‌سته‌یه، به‌لام ژماره‌ی دانیشتوانی له‌ گشت به‌رده‌سته‌کانی تر کههتره. نهمه‌ی سه‌ره‌له‌یه‌که‌ش، که‌مه‌یوه‌ی نهمه‌ ژماره‌یه‌یه‌ له 49 هه‌زار 15 له‌ نیوان 1977 و 1987، واته 34 شاره‌ده‌ی. له‌مه‌مان کاتیشدا، ژماره‌ی دانیشتوانی له 47 هه‌زار کههتره‌ هه‌زار 8 هه‌زار کەس هه‌تۆنه‌ خواره‌ی، واته 39 هه‌زار کەس که‌م کردوه. نهمه‌ی له‌ ته‌له‌ماسی هه‌ڵمه‌شاندنهمه‌ی نهداری چهند ناحیه‌یه‌کی وه‌کو به‌ارزان، ته‌له‌که‌، ره‌گه‌ری، شووان و چه‌لکه‌کردنی دانیشتوانی سه‌تمه‌ری ناحیه‌کانی تری وه‌که ده‌یه‌که، گه‌رمه‌که‌ مزووی به‌لا.

چالاکی نابووری شارەڤێکان بەهێج جۆرێ جیاوازی لەگەڵ گوندەکانی دەروێشتا نییه، خۆ ئەگەر سیفەتی نێداری لەبەر چار نەگرتن، نموایە هێج دیاردەیەک نامۆتێتی که لە دراوسێکان جیا یان بکاتەرە.

دووەم، پۆلێنکردنی شۆڕەکان بەگۆڕەکانی نەرەکی

شارەکانی باشووری کوردستان بەگۆڕەکانی نەرەکی کانیان، یا بەگۆڕەکانی جۆری خەمەنگۆزەکان و بەرەدەمی پێشمازی، یا بەگۆڕەکانی چەشتی چالاکی نابووری، لەبەر جیاوازی پەرمەستنی مێژوویی و هەڵکەوتی جووگرافی و بارودۆخی نابووری و دەوڵەتی زانیاری و کۆمەڵایەتی لەیەکتر ناھێن. بەلەبەر چارگرتنی هەموو ئەم هێزەکان و ژمارەکانی دانێشتن، دەتوانین شارەکان بە گۆڕەکانی پۆلێنکردنیان لەبەر بناغەتی نەرەکی کانیان بەسەر چەند دەستەدا داخەش بکەین:

١- پێشەخت

پێشەختی باشووری کوردستان لە حوزەیرانی ١٩٩٢ پاش راگەیاندنی دەستەڵاتی فیدرالی، شاری هەولێرە پەرلەمانی کوردستان و ئەلەمەزنی وەزیران و دەزگاکانی حۆکومەت مەڵبەندێکی دامەزگە جیھانییەکان، بارەگای هێزە رامیارییەکان، زانکۆ و پەهێنگە، ئەمۆشخانەکی گەورە، کاروباری بازرگانی و بانکەکان، سەنتەری هاتووچۆی نێوان شارەکانی ئێری کوردستان، هەمووی لەم شارەدا کۆبوونەتەر، کە ئەمانە پێکەوێت بۆنەتە هۆی زیادکردنی دانێشتوانی شارەکان. (١٩٦٥ - ٩١ هەزار کەس، ١٩٧٧ - ١٩٤، ١٩٨٧ - ٤٤٦، ١٩٩٤ - ٩٥٠ هەزار کەس (خەمەڵگەتی نووسەر). فرارانی بۆنی پانتایی (١٩٩٤ - ٧٥٠ هەزار هێکەتار (خەمەڵگەتی نووسەر). چەڕی بۆنی دانێشتوان (١٩٩٤ - ٣٥٠ کەس لەیەک کەچک)، دروستکردنی گەرەکی نوێ و گۆڕینی شێوەی دروستکردنی خانووبەرەکان لەو شێوە ناسیایی چارائەرە بۆ خانووی بەرز و چەند قات... هتە.

۲. شای تاریخی همدارچینه

شاره‌کانی نم دستمه، له شوتنه سره‌کيه کانی خپرونموي پيشمازي کون و نوې، بازداکاني، بيه‌که گميشتي ريگاريان، خوتنني بهر- زانکو، پيروندي له گنل دهرمه بروني گملي داسودزگاي گرنگ و سره‌کي حکومت... تاد دپاري ده‌کړي. موسل تکه شاره که نم هممو سيفتاني تيدا خپريسته، لمبر نموه ژماره دانيشترانيسي له ژماره دانيشتراني گشت شاره‌کاني باشوري کوردستان زياتره. له سالي ۱۹۸۷ دا له دهروري ۶۶ هملار کسدا سوو (۱۹۹۴- نزيکي يکه مليون کس سوو). (خملاتني نروس).

۲. شای خزمهتگوزاري

پلي خزمهتگوزاري و قلمه‌موي چينه‌کاني له شاريکهو بڼ شاريکي سر ده‌گړي. لمبر نموه شاره‌کان به‌گړي خزمهتکرون بهر سي بهرمدستا دلمش ده‌کين:

۱- شاري خزمهتکرون لمبر ناستي نستانه‌کان

سمتري نستانگان لم بهمدا به‌گمورهرين شون دادخريته، له چوارچيوي نم بمشه نيلاريسته‌دا، بڼ خزمهتکرون لمروي چمنايي و چونايميه، نمل هر تميا بڼ سمتري شاره‌که، به‌کو بڼ گشت بمشه نيلاريه‌کاني شريش که بهشيوي نيلاري پتکهو بهترلون. مړو دهلون گشت پتلاريسته‌کاني ژيان له‌خولردن و جل و بهرگ و نامرازي و شتومه‌کي پيشمازي و دهرمان و پتلاريسته‌کان تعديروستي و لمشافي و خوتندن، گواستنه و هاتوچو، دهريناني هممو چينه ده‌کومتيتيکي پتيوت به مبهستي به‌کارهيناني لدمهرمه و ناوموي ولاته، لسمتري نم نستانه‌دا دست پکوي، لعممان کاتيشدا، دهلون بهرهمي کشتوکالي و دستکرده خزماليه‌کاني خوي بڼ فروشتي بهانه بازارمه. ده‌ولا به گونهارترين لروندي نم بهرمدسته شاره دادخري.

ب- شاری خزمهتگوزاری لىسر ئاستى قەزى

ئىم شارائىت بىمىستىرى ئىدارى و خوتىندى و لىمشافى و بازىرگانى و رىنگىرىنى ناھىيەكان و گىشت ئارەدەنىيەكانى تر دادەنرى. دانىشتوانى ناھىيەكان بىز ھەلىورىنى كاروبارى رۆژاننىيان و سودىرگرتن لى خزمەتگوزارىيەكان، ھەمىر رۆژ دەپنە سىستىرى قەزىيەكان. لىباشورى كوردستاندا زىاتىر لى ۳۰ شارۋىكە ھەم، كە كارەكمىيان بىرىيە لى پىشكىمىشكرىنى خزمەت بىز دانىشتوانى ناھىيەكان. لىوانە؛ كۆپە، رىوانىز، زاخۇ، ئامىنى، ھەلەپپە، پىتجىرىن، پىشەم، چىلارنا، تەلمەمەر، ھەلەپپە... ھەتە.

ج- شارى خزمەتگوزارى لىسر ئاستى ناھىيە

كاروبارى ئىدارى و خوتىندى سىرتلى و ئارەندى و نەخۇشخانە و پۇستە و بازار، لىمىستىرى ئىم ناھىيە سۆلىيانلارە. نەمە بۆتە ھىزى نەمە كە رۆژ بەرۋۇ، ژمارىمەك لى دانىشتوانى كوردەكانى ناھىيەكە، بىمىستىرى سودىرگرتن لى خزمەتگوزارىيەكان و بىز بەرىرەچورىنى كاروبارى ئامىنى رۆژاننى خۇيان، زىاتىر رۆز لى سىستىرى ناھىيەكان بىكىن. شارۋىكىنى خزمەتكرىن لى باشورى كوردستاندا زۆلن: دىيەكە، شىوان سازن، دىيانە، قەرداغ، قادىر كەرمە، زەرىيەپپە... تاد.

د- شارى پىشەسىزى

بىشپىرمەكى گىشتى، باشورى كوردستان بى كازىزى ھەمە چىشەنە گەلىكە دەرلەمەندە و ھەنلىكىشيان لى جىھاندا نارىيان دەرگوردە. نەمە- ئىم كازىرە لى كۆنەرە لى قەزىگانى كىرى و خانلىقن دەرەھىتىرى و پەك دەكرىتەرە، بەۋم دەرھىتلىنى نەمە بى شپىرمەكى ئابورى لى سالى ۱۹۲۷ دەستى پىنكرە و لى ئاچمى بابەگورگور لى دىواى شوتىنەكانى تر دۆزرايمە. شارەكانى كىركەك،

خانلقین، عمیرزآله و همدئی شوتنی تر، نورو ستمتری پیشماری و نوت
دهریتانن.

۵- شوی سنووری

پمیرندی باشووری کوردستان له گئۆ ولاته کانی دهروری و جیهاندا،
بیشیمه کی فرمی له ریگی چمند دهرولمه گموره به نه نام دهئی، که بهشتک
له دانیشترانی نمو ناوچانه، بهبازرگانی و کاروباری نابوری و چالاک
ریکخستنی هزیه کانی هاتروچوره خمریکن. شارۆکی برام خلیل، حاجی
نوسران، بهباشترین نوروئی نم چمنه شارانه دادهرین.

۶- شوی هارینه ههوانی

گهلی شوتن له کوردستان، لهر سازگاری ناورههوانی، جوانی سروشت، به
تایبته له ناوچه شاخاوییه کاند، بۆیان همه بته شوتنی هارینه ههوان. لم
سالانی دواپیدا، همدئی شوتن نمو ناوچانه، برمنه ناوچه کی گمشوگوزاری و
ستمریک که سهرامی ههزاران خهکی به لای خزیدا راکیشاره. دانیشتران له
باشووری کوردستان و ولاتانی دهروره، بزوتنوهی تووینم، له سالانی پر له هیتنی
و ناسپیدا- دلراییه کی زۆر گموره به خمزتنی دولت دههخشن، که
بیشیمه کی ناراستهخۆ کار له گمشکردنی ژیانی نابوری ناوچه جیاچیاکان
دهکا. له شارۆکه هارینه ههوانیه بهناریانگه کانی نوروئی باشووری کوردستان
سۆلاق سهلاحمدین، سهرچنار، شمهزۆره.

هكۆند

جگه له دانیشتوانی سەنتەری ئێستان و قەزا و ناحیەکان، هەموو دانیشتوانی ئێم ئاوەدانینامی تری کوردستان دەگریتهوه. دانیشتوانی ئێم گوتنانه، لەسالی ۱۹۸۷دا رێژەیەکیان له دەروزییەری ۲۹٪ دا بوو (۱ ملیۆن و ۲۷۶ هەزار کەس)، کە ئێم رێژەیه له هەمان سالا له عێراق ۳۰٪ بوو.

ژمارە دانیشتوانی گوتنیشەکان، وەک ژمارە دانیشتوانی شارنیشینەکان بەردەوام له زیادهووتن. بەلام رێژەیان له گشت دانیشتوان، لەوێر سەدی دواییدا (۱۹۲۷- ۱۹۸۷) له ۹۲٪هوه بۆیە ۲۹٪، واتە ۶۳٪ کەمیان کردوه. (تایلی ۷) ئەریش له ئەههاسی کاولکردنی کوردستان و گواستەرە دانیشتنەکان بۆ ئوردوگای زۆرهملی و خە کردەرە دانیشتوانی ۲۸۳۹ گوند، لەر ئوردوگایاندا و کۆچکردنی هەندێکی تریان بۆ سەنتەری شار و شارۆچکەکان، کردنی هەندێکی له گوندەکان بە سەنتەری ناحیە، کاریکی گەلیک خراپی کردە سەر رێژە و ژمارە دانیشتوانی گوندەکان.

رێژە دانیشتنەکان له ئێستاهەکان، لەسالی ۱۹۸۷ دا لێک تزیك بوون. لەبەر پێداوە کردنی سیاسەتی لەناوێردن و کۆکردنەرە خەلک له شارەکان و کەمبوونەرە جیاوازی لەهەشتی چالاکی ئابووری، کە ئێستا زۆریە چالاکی شارستانییه، هەروەها کەمبوونەرە رۆژی فاکتەری سەرۆشی (گەرما، باران) و کۆمەلایەتی (بێکەرە ژيان له ئاوەدانیهکاندا، بەین گوتنانه پەڕەندی خێلەکی).

بەرترین رێژە دانیشتنەکان له ئێستای سلێمانیا بۆر - ۴۸،۲۸٪ گشت دانیشتوان (۱۹۷۷- ۸۱،۵۲٪)، لەدوایدا ئەنێموا دی ۲۸،۲۸٪ (۱۹۷۷- ۸۱،۴۵٪)، پاشان دهۆک - ۴۵،۲۵٪ (۱۹۷۷- ۱،۵۷٪) نینجا کەرکوک - ۲۴،۲۴٪ (۱۹۷۷- ۹۱،۲۹٪)، لەدوای هەموویان هەولێر - ۲۲،۶٪ (۱۹۷۷- ۸۱،۴۶٪).

گوندەکانی باشووری کوردستان لێرە کەرە، پەڕە سێ دەستەدا دابەش دەکەین:

۱- گوندی کشتوکالی: دانیشتوانی شم جزیره گوندانه، په کشتوکالکردنوه خمریکن، زلزمی زهی شم گوندانه بز چانن و بهره مهیتانی بهریموسی کیتلگمی وه کو دانموتله (گهلم و جق) و پیشمازی (توتن، لژکه، چموندن) و نالیکي (سپهر و ویتجه) به کار دهیتیری و خزیان به به ختیرکردنی صم و مالاموه خمریک دهکن.

۲- گوندی ناکشتوکالی: دانیشتوانی شم جزیره گوندانه به پلمی به کم به نمرک و نیشوکاری کپن و فروشت، هیتان ویرن، چک هملگرتن، پاسروایمه خمریکن و ژماریان زلذ نییه.

۳- گوندی ټیککلاو: بهره مهیتانی بهریموسی کشتوکالی جزاولو جزیره کپن و فروشت، هیتان و یرن، چک هملگرتن، پاسروانی، لمرکه سره کپه کانی دانیشتوانی شم گوندانه. هروها زلزمی ستتمی ناحیه کان، بزیان هبه له گئل شم گروپدا داپنرتن.

لمبر نوعی سرچاره فرمییه کان، زانیاری جزاولو جزیره دهکن، ژمارهی شماری گوندهکان لمبر دستا نییه، به گوږهی شمفاسی کوتای سرژمیری سالی ۱۹۷۷، ژمارهی گوندهکان (شریتی ژیان) له باشووری کوردستاندا ۴۹۰۰ گوند بوو (۱۹۵۷-۵۸۰۰) واته ۳۸۰ گوند بهرامبر پک شار (۱۹۵۷-۴۵) گوند.

ژمارهی گوند له ۱۰۰ کیلومترې چوارگوشدا له باشووری کوردستان سالی ۱۹۷۷، له دهرویمې ۵۰۶ گوند بوو، (۱۹۵۷-۷۰۷ گوند). شم ژماره پله شویته بهیتره کان و ناوداره کان، وک دهمشی شارموزو، نریکمی دوو چار له دهشتایه کانی که سرچاوهی ناویان لمبر باران ولوستاوه، که مینک که مته، له ناوچه شاخویه کاندایو نموندیه، نموش لمبر کمی زهی بز کشتوکال.

ناومندی ژمارهی دانیشتوان لمیک گوند له سالی ۱۹۷۷ دا. نریکمی ۲۰۰ کس بوو (۱۹۵۷-۷۱ کس). جیاولزی نیتوان گمورهترین و گچکهترین گوند

چهند سعد کمیتکه. گوندهکان لمروری ژمارهی دانیشتوانموره، بسمر چوار دستمدا دابمش دهکمین:

۱- گوندی گموره (۱۰۰۰ کس و زیاتر) به ژماره زۆر نیسه، بهلام ریزی دانیشتوانیان له گشت دانیشتوانی گوندهکانی دیکه (۱۳٪) زیاتره، نم گوندانه بهزۆری لمر زهوی به پیت و ناری زۆر هملکوترون.

۲- گوندی ناوهندی (۵۰۰ - ۱۰۰۰) کس. ژمارهیان سێ چار له ژمارهی بمی په کم زیاتره، ژمارهی دانیشتوانیشی تریکهی ۳۴٪ ی گشت دانیشتوانی گوندهکانی تر دمیته، نم گوندانه له زۆر ناوچهکانی باشوری کوردستانا همن.

۳- گوندی گچکه (۵۰ - ۵۰۰) کس، زۆریه گوندهکانی باشوری کوردستان سر بزم دستمین، بهلام ژمارهی دانیشتوانیان له ۲۳٪ زیاتر نابێ و زۆریه نم گوندانه له زهویهکی بێ پیت و بێ ناودا هملکوترون.

۴- کوچه گوند (۵۰ - کس و کهتر) نم چۆره گوندانه، بهزۆری دهکومه نێچه شاخاویهکانموره، بهتایمشی شێته بێ ناوهکان و نمر زهویاندی به کهکی کشتوکال نابهن و چهپهن.

لهتهلهامی چهند فاکتورێکی دهکر، هۆی سروشتی و مێژوویی، ترادیسیونی نهموویی، فاکتوری ناویری و کۆمهلایهتی، باری نهموویی و رهوشی رامیاری و چینگ، شێهی گوندهکان، له باشوری کوردستانا ههمه چهنهن. گرننگترین شێهی نمر گوندانه نهمانن:

۱- هگوندی ههموویی

نم چۆره له نێچه شاخاویهکانا زۆر باژه. ریزی په کم لهناو دۆله که دروست دهکری، لمرییه موره ریزیکی تر و لهوای نهمووه ریزیکی تر دی. بزم شێویه گوندهکان بهقعد پالی شاخهکانموره بهرز دهبنموره، کهله همنی نێچهدا بهرزاییان

تا ۵۰۰ متر دهروا و ریزه‌کان بهرجهره تسک دهنهوه، تا ولی لی دی ژماره خانوده‌کائی دوا ویت، لهدرو یا سن خانورو تیتیم ناگا. لغزو شوتیش سرمانی ریزی پینشموی ماله‌کان دهنه حورشه و ږنگی هاتوچو ېز ریزی سرهوی خلی. خهله خانوده‌کائیان بهم شیرمه دروست ده‌کن، ېز نهوی دست به زهویه‌کائیانهوه بگرن و ېز چاندن و کشتوکال به کاری بهیتن و تا به که‌ترین مانده‌یون بگنه سر سرچاره‌کائی نار و غز له سرهای زستان پیارینه چونکه دوله‌کان که‌تر با دیانگریتمه.

۲- گونډنی هلیله

نوره هم‌سور شو گوندلنه که له کژمده مالی که‌میک لمپک دوروره پینکهاټوون. دانیشتوانی شو گوندلنه به ژماره خیران گمرون (پک بهرهاب). مالی گموره‌کسیان زیاتر له ناوړلستا هله‌ده‌کمی.

۳- گونډنی رشتی

لهو جزوه گوندلنه، به شپړی گهرک گهرک پتک هاتوره، په‌یوه‌ندی خزمه‌پتیا که‌مه. ناما‌پیان لم شپړه دروست‌کردندا، هارو‌پش‌کردنه له پاراستن و سورد وهرگرتن له سرچاره‌ی نار، وه‌کو کائی، بهی دهستی و بهی نه‌تیرازی.

۴- گونډنی په‌وش‌پشو

نعمه هم‌سور شو جزوه گوندلنه ده‌گریتمه، که هیچ په‌یوه‌ندی‌کی خزمه‌پتی دانیشتوانی گونده‌کان پینکمه نابستی. دانیشتوانی نم جزوه گوندلنه، به‌شپړمه‌کی گشتی شوتیتکی دیاری‌کراویان لمنیر گونده‌کاندا ېز به‌په‌کگ‌پشتی نییه، چکه له مزگموت.

۵- گونئی لاکشهی

تازترین شیره گونده. خانووه‌کان له‌مبه‌رو شمیری شقامه‌کان دروست ده‌کرتن. نم چشته تنیا له نتیجه دهشتایه‌کان نایتری، بلکه له نتیجه شاخایه‌کانیشدا همه، به‌لام لهو تیوچاندا، له‌روخی چم و روویه‌کاندا دروست ده‌کرتن.

۶- گونئی شمره‌چی

په‌په‌رونی نم شیره نویه بز ساله‌کانی دهفتا ده‌گم‌پتمود. نم جزوه گونده، له‌مهرتاره بز دانیش‌توانی گونده راگو‌ت‌راوه‌کانی سر سنووه‌کان دروست‌کران، خانووه‌کانی به شیره‌کی نه‌تازیری، به‌رامبه‌ر به‌یه‌کتری دروست‌کران و شقامه‌کانیشیان به‌ناودا تییر دهی، نامانی سره‌کی لهو دام‌زاندن، کو‌ت‌ز‌ل‌کردنی ه‌س‌و‌ک‌م‌وتی خه‌کی و رنگه‌گرتن له چالاکیه‌کانی پتشم‌رگه له‌ناو جه‌مار، هر بۆیش له نار کز‌مه‌لانی خه‌ک‌ا، به (ت‌ز‌و‌گ‌ای ز‌ز‌ه‌ملی) ناری ده‌ر‌ک‌ر‌و‌وه.

سەرچاوه و پەرەیزە مەکتەبی بەغدی چوارەم

١- مەبدلای غەزە، تەبەقە ئەندێه کاتی چەتیشینی شاروگەند لەعەزەتی، نامەیی دکتۆرا، مۆسکۆ، ١٩٨٠ (بەزمانی روسی).

٢- نۆرسەر لەم سەرچاوانەیی تاوترێن کردووه:

- المملکة العراقية، مديرية النفوس العامة، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٤٧، الجزء الاول والثاني، بغداد، ١٩٥٤، صفحات عديدة.

- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المهرعة الاحصائية لتسجيل العام ١٩٥٧: لوائی دیالی وکوت، مطبعة العانی- بغداد، ١٩٦١. لوائی السليمانية و کرکوک، مطبعة العانی- بغداد، ١٩٦١. لوائی الموصل و أربيل، مطبعة الارشاد- بغداد، ١٩٦١.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٦٥، مطبعة الجهاز المركزي للإحصاء- بغداد، ١٩٧٣.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧، محافظة أربيل، دهوك، السليمانية، ديالى، صلاح الدين، کرکوک، نینوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للإحصاء- بغداد، ١٩٧٨.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، محافظة أربيل، دهوك، السليمانية، ديالى، صلاح الدين، کرکوک، نینوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للإحصاء- بغداد، ١٩٨٨.

٣- نۆرسەر لەم سەرچاوانەیی تاوترێن کردووه:

- المملکة العراقية، مديرية النفوس العامة، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٤٧، الجزء الاول والثاني، بغداد، ١٩٥٤، صفحات عديدة.

- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المهرعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧: لوائی دیالی و الکوت، مطبعة العانی- بغداد، ١٩٦١. لوائی

السلامية و كركوكه، مطبعة العاني - بغداد، ١٩٦١. لوائى الموصل و اربيل، مطبعة الارشاد - بغداد، ١٩٦١.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزى للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٦٥، مطبعة الجهاز المركزى للاحصاء - بغداد، ١٩٧٣.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزى للاحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٧٧، محافظة اربيل، دهره، السلمانية، ديالى، صلاح الدين، كركوكه، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزى للاحصاء - بغداد، ١٩٧٨.

- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزى للاحصاء، مديرية الاحصاء السكانى، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ١٩٨٧، محافظة اربيل، دهره، السلمانية، ديالى، صلاح الدين، كركوكه، نينوى، واسط، مطبعة الجهاز المركزى للاحصاء - بغداد، ١٩٨٨.

سفریاری ناماری

سفریاتی ۶

* دلايتوانى باشوورى كوردستان بمگوزده زماى ديك - ۱۹۵۶

زمن					دانشتران	نمستان
نمزلاندراو	سرمانی	نورکمان	عاریب	کیرد		
۵۷۱	۴۶۸۹	۶۸۳۳	۱۷۹۱۵	۲۴۳۳۳۵	۲۷۳۳۸۳	عمولید
۱۹۰۱	-	۱۳۳۱۶	۴۵۶۵۵	۱۲۹۴۵۶	۱۹۰۲۳۸	طلمند
۹۷۰	۳۳۸	۳۶۱	۳۳۸۵	۲۹۹۹۳۶	۳۰۴۸۹۵	سلیمانی
۶۶۵۰	۱۶۰۵	۸۳۳۷۱	۱۰۰۹۱۲۰	۱۸۷۵۹۳	۲۸۸۸۳۹	کیرکوک
۲۲۰۵	۴۶۱۷۵	۶۸۷۳	۴۵۱۸۵۰	۱۴۱۲۰۶	۶۴۸۳۰۹	سرس
۸۷۴	۳۵	۳۴۷	۱۴۳۳۴	۷۴۶	۱۶۶۳۶	مریبه
۱۳۱۷۱	۵۲۸۴۲	۱۱۱۱۴۶	۶۴۳۰۵۹	۱۰۰۰۲۱۷۲	۱۸۳۳۳۹۰	نیکرا

• نورسیر اندام سرچهارانی، قناتون، کرهوه:

- الجمهورية العراقية: وزارة الداخلية، مديرية القنصل العامة، المجموعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧،
لوائى ديالى وكوتلة لوائى السليمانية وكركوكه لوائى القوصل والربيع، مطبعة العاصى - بغداد،
١٩٦١.

- مہدیولا خطیر، دارستوہ ت. ف. ہاری تختہ - ہوزگرائی پاشوری کورستان، گزائی فروگز و میلانان، موسک، ۱۹۸۹، (صفحہ ۱۹).

دانشجویانی گورستان به گورهای زمینی دلیک- ۱۹۶۵*

نمستان نمزا ناحیه	ژمارهی دانشجویان	زمان		
		کوردی	عربی	تورکمانی
دهوک	۱۴۵۸۴۳	۱۱۴۹۳۵	۱۵۲۵۰	۱۷۲۹
سختسر	۱۷۶۴۶	۱۳۷۷۴	۱۰۱۳	۱۷
سویژ	۱۲۸۴۵	۷۰۶۱	۳۳۰۱	۱۴۰۷
دوسکی	۲۷۳۱	۱۶۵۶	۱۰۷	-
زاورته	۳۵۸۰	۲۷۱۲	۷۲۹	۶
منزوی	۳۵۶	۲۵۲	۱۰۲	-
نامیدی				
سختسر	۳۳۱۰	۲۰۰۲	۸۴۸	۱۱
سرسنگ	۴۳۶۴	۱۷۴۴	۱۸۵۹	۳۲
نیزه و ریکان	۱۱۷۷۳	۱۱۳۶۵	۴۰	۱
پهروزی بالا	۱۶۳۸۴	۱۵۵۲۵	۱۷۳	-
زاخز				
سختسر	۱۴۶۴۷	۱۱۱۷۳	۱۸۹۸	۲۳۵
سایقانی	۸۳۷۳	۴۴۳۲	۱۴۴۶	۹

* شاکر خصله (الدکتور) الفراق انشالی، دراسة لمراحیه الطبیعیة والبشریة، مطبعة شعلیل، بغداد،

۱۹۷۳، ص ۱۲۶- ۱۲۸. تقریری ژماره‌کان لایه‌ن (معمدولک شعلیل) راست‌گزاره‌ن.

تئوینی: سرچلاره‌که پیره‌نی له ده‌له، لایه‌ن نهمه ناچاره‌یروم ژماره‌کان به ده‌سکایه‌وه وهرگرم لایه‌ن
لایه‌رونی سرچلاره‌ن تر.

۵۳	-	۱۸	۱۴۴۷	۱۵۱۸	سندی
۲۴۹۷	۹	۱۴۶۳	۴۵۴۲	۸۵۱۱	گرمی
					ناکری
۱۷۵	۲	۱۵۴۲	۸۴۴۴	۱۰۱۶۳	سنگسر
۱۷	-	۴۱	۱۰۷۱۳	۱۰۷۷۱	سودجی
۱۶۶	-	۱۹۴	۱۷۰۶۴	۱۷۴۲۴	عشایر سجده
۳۳	-	۴۷۷	۱۰۲۹	۱۵۳۹	نعله
۴۴۶۴	۱۵۳۷	۴۶۹۱۵	۳۰۳۳۷۷	۳۵۶۲۹۳	عمولید
۲۱۵۲	۱۴۸۷	۴۲۱۳	۸۳۰۹۴	۹۰۹۵۶	سنگسر
۱۴۳	۱۳	۴۰۵۳	۲۱۹۱۳	۲۱۱۲۲	عشکاره
۱۷	۶	۱۶۲۸	۱۹۰۳۲	۲۰۶۸۳	قرشسپه
					شمشکوه
۴۴	۱	۱۲۴۲	۷۵۰۲	۸۷۸۹	سنگسر
۷۸	-	۲۴	۱۳۵۵۸	۱۳۶۶۰	شعیر
۶۱	-	۲۴	۱۱۷۳۸	۱۱۸۲۳	خزشتار
۲۰	۸	۲۵۴۰	۱۱۵۶۳	۱۴۱۳۱	سلاحدین
					زلیار
-	-	۴۱	۵۸۷۴	۵۸۶۵	سنگسر
-	-	۱۴	۴۰۸۳	۴۰۹۷	بارزان
-	-	۵۶۰	۹۶۶۶	۱۰۲۲۶	مزدی با
					روانز
۳۸۷	۵	۲۸۶۴	۱۵۷۰۵	۱۸۹۵۲	سنگسر
۴۳	۱۱	۳۴۸۷	۱۲۰۰۶	۱۵۵۴۷	بالک
-	-	۲۷	۵۹۱۳	۵۹۴۰	براندوست

۱۸۹	۲	۱۷۶۷	۷۱۸۷	۹۶۳۹	دیپانا
					مدهطرد
-	۲	۳۰۳۹	۷۳۷۷	۷۳۱۸	سختتر
۷۲	-	۱۳۷۷	۱۲۱۰۸	۱۸۵۲۷	گوشو
۱۲۷	-	۳۵۱۸	۱۷۷۲۹	۱۸۸۷۷	کشتیپلوه
۵	-	۷۸۱۰	۵۱۲۱	۹۹۳۶	قمرایج
					کلیه
۱۳۳	۱	۲۸۱۸	۲۵۲۰۳	۲۹۱۵۵	سختتر
۲۲	۱	۲۸۷۵	۱۳۱۵۸	۱۶۰۱۶	تعلیقش
۱۸۹۷۷	۷۹۲۳۹	۱۸۷۵۳۵	۱۷۰۹۰۵	۷۷۳۶۲۶	کمرکوک
۱۲۲۶۵	۱۰۳۱۶	۷۰۵۸۱	۷۰۸۱۹	۱۸۳۹۸۱	سختتر
۲۷۶	۶۷۹۹	۶۰۱۷	۲۲۷۷	۱۵۰۰۶	نارمخوردساتو
۱۷۰	۷۳۱۸	۶۷۷۵	۷۰۷۶	۱۵۲۷۹	شران
۱۵۱۰	۷۳۶۶	۵۵۱۸	۳۹۷۷	۱۵۳۳۸	ناترین کزیری
۵۱۲	۱۰۸۱	۵۷۹۹	۸۹۶۸	۱۶۳۶۰	قمرمستمن
۶۸۲	۹۸	۱۶۹۱۰	۲۷۵۹	۲۰۷۷۹	دوروز
					نورخوردساتو
۳۳۳	۱۵۷۹۷	۱۵۷۵۷	۶۶۵۰	۳۸۲۳۷	سختتر
۱۷۱	۵۳۱	۷۲۰۷	۸۰۹۸	۱۵۹۷۷	قادرگرم
۶۸۷	۳۱۳۳	۷۲۰۶	۸۸۹۳	۱۸۹۱۹	دالوق
					چندمستمن
۸۵	۲۶	۱۰۷۲۷	۱۰۳۹۷	۲۱۲۳۲	سختتر
۶۹	۳	۲۷۷	۱۳۷۱۸	۱۷۰۳۷	نارمخوردساتو
-	-	-	۱۷۵۱	۱۷۵۱	سنگار
					حمره

۱۰۷	۶۸	۲۰۶۲	۵۹۶	۲۸۲۳	سختسر
۲۲۶	-	۱۷۸۵۶	۴۰۹	۱۸۴۹۱	حمرکده
۱۰۴	۲۸	۱۶۷۴۶	۴۳۰	۱۷۳۰۸	ریاز
					کفری
۷۷۹	۱۴۵۳	۷۲۲	۵۳۱۳	۸۲۶۷	سختسر
۴۵۷	۲	۲۶۴۲	۴۵۴۴	۷۶۴۵	پیشراز
۱۶۵	۷۲۰	۹۴۲۳	۱۲۸۰۵	۲۳۱۱۳	شیروانه
۴۰۹	۲۱۰۰	۱۲۳۷۹	۴۵۲۲	۱۹۴۰۹	قمرخیمه
۳۰۶۷۵	۳۶۴۱۰	۲۸۴۵۴۶	۱۷۴۸۲۷	۶۲۶۴۵۹	موسلی
۹۲۹۲	۱۴۴۷	۲۱۳۱۷۵	۴۰۲۳۲	۲۶۴۱۴۶	سختسر
۷۱۶۲	۷۲	۳۱۸۱۴	۴۳۴۲	۴۳۳۰	حسدانیه
۶۱۴۲	۲۷	۲۳۸۲۸	۱۰۳۴	۳۱۰۳۱	تلکلیک
۱۷۷۰	-	۱۸۱۱۲	۴۸۹۱	۲۴۷۷۳	پیششیک
۱۲۵	-	۲۴۹۹۷	۱۰۰	۲۵۲۲۲	حرمینات
۹۳	-	۱۳۳۵۵	۱۷۰	۱۳۵۱۸	زاب
					تلمسفر
۷۰۸	۲۵۵۰۵	۹۸۸۸	۸۱۷	۳۶۹۹۸	سختسر
۲۲۳	۸	۱۸۳۶۱	۱۳۷۲۶	۲۲۳۱۸	زرمار
۱۲۰۷	۴۱۳۶	۱۲۷۹۳	۲۳۴۴	۲۰۴۸۰	عمیازه
۵۹	۲۸	۱۴۳۴۷	۱۰۱۹	۱۵۴۵۳	ریبجه
					شهبان
۱۸۶۷	۴۴۸	۳۱۹۱	۱۷۵۱۹	۲۳۰۲۵	سختسر
۱۶۷۹	۱۵	۴۴۷۵	۹۶۴۸	۱۵۸۱۷	نظرقوش
					شنگار
۳۹	۴۹	۳۳۰۳	۴۵۹۳	۷۹۸۴	سختسر

۱۸۵	۴۵۴۶	۱۳۹۷۹	۲۵۵۱۳	۴۴۲۲۳	شمنگور
۱۲۴	۱۲۹	۳۹۲۵	۲۳۹۰۳	۲۸۰۸۰	شپال
۱۳۸۴	۴۹۴	۵۲۵۹۱	۳۴۵۲۹۹	۳۹۹۷۶۸	سایمانی
-	-	-	-	۱۶۰۶۴۷	سختمر
-	-	-	-	۷۶۰۸۶	سعدیه
-	-	-	-	۲۴۷۳۲	پنججریں
-	-	-	-	۴۸۳۰۳	شارازیم
-	-	-	-	۴۳۰۶۳	پشدر
-	-	-	-	۴۶۹۳۷	راقیه
					خاندان
۱۹۴۸	۱۶۹۹	۷۰۴۳	۲۸۱۲۶	۳۹۳۱۶	سختمر
۲۴	-	۷۳۹	۲۰۵۵	۲۸۱۸	مسیلمان
۵۸	-	۵۲۰	۱۵۵۱	۹۱۲۹	قزوین
۴۹۱	۱۱۰۱	۸۴۴۷	۲۵۶۰	۱۲۵۹۹	سعدیه
۱۳۸۴۷	-	۳۴۱۸	۴۹۴۳	۲۲۲۰۸	چلمولا
					معدنی
۸۲۳	۶۴۶	۲۱۲۳۵	۹۵۷۹	۳۲۲۸۳	سختمر
-	-	-	-	۲۱۶۰۹	پنججریں
-	-	-	-	۱۹۵۶	قزوین
					پشدر
-	-	-	-	۵۹۶۶	سختمر
-	-	-	-	۲۸۸۵	زرقیه
-	-	-	-	۵۲۹۵	چسان

تعارف

* ١٩٧٧

[illegible]

* نویسنده: د. علی محمد کریمی، دانشیار و عضو هیئت مدیره، مرکز تحقیقات و توسعه، سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تهران، ۱۳۷۷، بهمن ماه، بهار ۱۳۷۷، شماره ۱۵-۱۸.

ننڍين: سرچمي دائيرون لاءِ ٻولي ۱۹۴۰۲ کيس ڪم ڪيو، لاءِ (مارچي لاءِ) (تاريخ
الاعداد العام للسكان لسنة ۱۹۷۷) بلو ڪيو.

سرچلری ۴

پیکانلی نکتووی منقشتوان نه قملزیمکلی بالهوری گورستانه- ۱۹۷۷*

قز	نکته					
	گورد	عربی	تورکان	نرمین	سیران	هرابکه
هرابکه						
سنتور	۸۷,۹۰	۶,۱۰	۳,۱۷	۰,۰۳	۲,۴۳	۰,۳۷
چومان	۷۴,۵۰	۷۴,۸۳	۰,۳۵	-	۰,۱۷	۰,۱۵
دولتیز	۸۳,۹۰	۱۴,۸۲	۰,۲۰	۰,۰۳	۰,۹۳	۰,۱۲
زقار	۸۰,۲۸	۱۸,۸۸	۰,۲۱	-	۰,۴۰	۰,۲۳
شعلقوره	۹۲,۱۱	۴,۱۹	۰,۰۷	۰,۰۳	۳,۵۲	۰,۰۸
کویه	۹۸,۶۳	۱,۱۱	۰,۰۲	-	۰,۱۴	۰,۱۰
مدخلود	۶۹,۵۰	۲۹,۸۹	۰,۴۰	-	۰,۰۲	۰,۲۲
دهزک						
سنتور	۷۵,۳۷	۱۸,۳۷	۰,۲۷	۰,۱۴	۵,۴۵	۰,۴۰
ناسیدی	۸۴,۲۸	۸,۴۹	۰,۱۲	۰,۰۱	۶,۹۳	۰,۱۷
زاقز	۶۸,۵۹	۲۸,۵۸	۰,۱۹	۰,۹۹	۱,۳۸	۰,۲۷
سلیمانی						
سنتور	۹۳,۸۱	۵,۳۳	۰,۱۸	۰,۰۲	۰,۱۶	۰,۴۴
پشدر	۹۹,۵۷	۰,۳۶	-	-	-	۰,۱۷
پنججریز	۹۳,۸۸	۵,۷۷	۰,۰۳	-	-	۰,۳۲
چمچوعمال	۹۴,۷۰	۱,۹۰	۰,۰۴	-	-	۰,۳۶
دورمندهان	۹۱,۴	۷,۶	۰,۱۵	-	۰,۲۱	۰,۶۴
دورکان	۹۳,۰۱	۶,۷	۰,۱۳	-	۰,۰۳	۰,۱۱

* همان سرچلره، ل ۲۶-۳۱.

۱۰۰,۰	۰,۱۹	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۴	۲,۷۵	۹۷,۰۰	رانیه
۱۰۰,۰	۰,۵۲	-	-	۰,۱۸	۸,۷۹	۹۰,۵۱	شاریاز
۱۰۰,۰	۰,۳۰	-	-	۰,۲۴	۱۴,۱۵	۸۵,۳۱	کدالر
۱۰۰,۰	۰,۴۸	-	-	۰,۰۹	۴,۷۰	۹۴,۷۲	حدادیه
							کمر کرک
۱۰۰,۰	۰,۷۹	۰,۹۸	۰,۱۴	۱۹,۰۴	۳۸,۴۶	۴۰,۵۹	سختمر
۱۰۰,۰	۰,۲۰	-	-	۰,۸۰	۹۵,۰۳	۳,۹۷	حصه
۱۰۰,۰	۰,۹۵	۰,۳۲	۰,۰۳	۸,۵۹	۳۷,۸۹	۵۲,۲۲	دوریز
							شمشیرا
۱۰۰,۰	۰,۳۵	۰,۰۷	۰,۰۲	۱,۱۰	۸۸,۳۸	۱۰,۰۸	سختمر
۱۰۰,۰	۰,۹۳	-	۰,۰۱	۰,۰۶	۷,۹۹	۹۱,۰۹	ناکین
۱۰۰,۰	۰,۲۳	-	-	۱,۰۲	۹۵,۵۴	۳,۲۱	تلمشیر
۱۰۰,۰	۰,۳۵	۱,۳۸	-	۰,۴۹	۹۵,۸۱	۱,۹۷	فلکیف
۱۰۰,۰	۰,۱۳	-	-	۳,۱۱	۹۲,۹۷	۳,۷۹	حسنلویه
۱۰۰,۰	۱۹,۰۰	۰,۱۰	-	۴۲,۰۰	۰,۵۹۳	۳۲,۰۶	شمشگار
۱۰۰,۰	۰,۷۲	-	-	۰,۲۱	۶۲,۱۰	۳۶,۹۷	شیخان
۱۰۰,۰	۰,۷۵	۰,۰۳	۰,۳۰	۴,۰۵	۶۷,۸۶	۲۷,۲۸	خانلقین
۱۰۰,۰	۸۴,۰۰	۰,۰۱	۰,۰۱	۵,۷۱	۴۱,۸۹	۵۱,۵۴	کبری
۱۰۰,۰	۰,۲۱	۰,۰۳	۰,۰۳	۰,۳۲	۹۵,۳۰	۴,۱۱	مقلدیه
۱۰۰,۰	۰,۱۲	۰,۰۳	-	۰,۰۶	۹۸,۴۱	۱,۴۱	صعلطی
۱۰۰,۰	۰,۰۹	-	-	-	۹۹,۵۴	۰,۳۷	پهرد
۱۰۰,۰	۰,۹۳	-	۰,۰۱	۱۸,۴۳	۳۵,۳۵	۵۴,۲۸	نیزخورد

صافي نفوس

بالاترین نفوس داره گورستان ۱۹۶۵*

دانشتران		ژماره شار	دسته
X	میزان		
۵۱۴۵	۴۳۹	۲	۱۰۰ و زیاتر
۲۰۱۸	۱۷۵	۲	۱۰۰-۵۰
۸۰۳	۳۷	۱	۵۰-۳۰
۴۱۲	۲۳	۱	۳۰-۲۰
۶۱۱۰	۱۰۲	۸	۲۰-۱۰
۲۰۹	۸۹	۱۳	۱۰-۵
۲۰۶	۶۰	۲۰	۵-۲
۱۰۴	۳۹	۵۵	له ۲ کمتر
۱۰۰	۹۶۴	۱۰۳	نیکرا

* الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، جهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ۱۹۶۵، مطبعة الجهاز المركزي للإحصاء - بغداد ۱۹۷۷، ص ۲-۱۴.

سەرپاری ٦

رۆژگردانی شارمێکلی باشووری کوردستان بەمۆدێکی ژمارەیی دانیشتوان. ١٩٧٧*

٤٢٩٨٨٣	مەسڵ
٣٠٧٤٦٣	کەرکوک
١٩٣٥٥٨	هەولێر
١٧٥٤١٣	سێمانی
٥٧٤٨٣	تەلمەنەر
٤٠١٩١	دەزە
٣٠٧٩٩	زانکو
٢٩١٢٧	خانەقێن
٢٢٤١١	مەنەجە
٢١٥٥٨	ئەرزەزەمەند
٢١٣٤٥	مەنەجە
١٩٣٦٨	چەلمەزە
١٥٤٧٤	مەنەجە
١٥٣١٩	کۆیە
١٣٦٨٥	قەڵادۆز
١٣٤٢٣	چەمچەمەن

* الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، جهاز المركزي للإحصاء، نتائج التعداد العام للسكان سنة ١٩٧٧، المجلد الأول، دهوك، ديالى، السليمانية، صلاح الدين، كركوك، نينوى، واسط، مطبعة للجهاز المركزي للإحصاء - بغداد ١٩٧٨.

۱۰۷۱۵	کفری
۹۸۳۶	شمالگروه
۹۴۶۰	دهریستانخان
۹۳۸۷	قصرطرش
۹۳۷۴	کدالار
۸۸۴۳	باشیقده
۸۷۳۷	سرخچنار
۸۶۴۳	دوریز
۸۵۹۴	واقیه
۸۵۸۳	روانکوز
۸۵۵۴	پیتنجوزین
۸۱۲۲	ناگورین
۷۹۳۲	واقیه
۷۸۹۵	سپهسالار
۷۷۸۱	سپهسالار
۷۷۶۰	سرخسنگ
۷۵۹۵	حمریوه
۷۳۹۶	سعدیه
۷۰۸۴	دیانا
۶۹۴۶	نامیکوی
۶۸۸۳	تازه خورماکورو

۱۷۱۹	طکلیف
۱۶۶۰	گلابه
۱۶۳۸	شنگار
۱۶۳۰	پهلودوز
۱۶۰۶	پیاره
۵۷۵۵	هندکاره
۵۴۰۷	مدهسیر
۵۲۷۲	عمیسفنی
۵۰۲۲	چزمان
۴۹۲۰	پاترقه
۴۸۴۰	پردی
۴۵۵۵	میرگسور
۴۴۵۱	سلاحدین
۴۲۰۳	سنونی
۳۹۴۰	دوکان
۳۹۴۰	پهروظه
۳۹۱۲	قمرخیمه
۳۷۵۵	شهریر
۳۷۰۰	خالیلمان
۳۶۲۱	دالریق
۳۵۵۹	پهذره

۳۵۲۵	لنگوش
۳۳۹۶	عمربخت
۳۳۲۰	شمرانش
۳۲۴۷	سندگسمر
۳۱۹۲	حدابوژاک
۳۱۶۳	نامرلی
۲۹۳۷	شک
۲۸۸۵	سلیمان بدگ
۲۸۰۸	قمرآیه
۲۷۶۰	ماروت
۲۷۴۷	ناله گمش
۲۶۲۱	زومار
۲۵۷۸	دیبه گه
۲۴۲۹	مستوریه
۲۳۹۳	لپلان
۲۳۰۵	رواز
۲۲۸۸	گوکتهپه
۲۲۳۶	غورمالق
۲۲۳۴	چسان
۲۲۲۳	حرمیقات
۲۲۱۶	چواریتا

۲۰۰۸	گیت
۱۹۴۵	پایه‌چی
۱۸۱۵	خیزل
۱۶۳۵	شوران ماسین
۱۶۱۱	رهمچه
۱۶۰۳	زاریتته
۱۵۵۲	پسر دوش
۱۵۱۷	وانه
۱۴۷۷	نعلتاق
۱۴۷۰	پسر زلیه
۱۴۵۷	بیلجی
۱۴۴۹	عسله‌کان
۱۴۳۳	دینارنه
۱۴۱۹	سائگیش
۱۴۱۴	کمالی
۱۳۹۹	پتگره
۱۳۷۹	پاروشور
۱۳۶۳	قمر داغ
۱۳۵۳	قادر کرم
۱۲۵۵	نقداتیبه
۱۲۳۹	ناله‌چیلیر

۱۲۳۰	پاسن
۱۲۲۰	هوان
۱۱۷۷	چهاره
۱۱۱۷	قرشتمه
۱۰۲۵	دود
۹۵۷	گردمین
۹۴۹	سیده کان
۸۴۲	کیتله سپی
۸۲۵	بیل
۷۷۸	مریبا
۷۵۵	خرد
۷۲۴	ریتار
۶۸۴	ناسمین
۶۶۷	براهم طلیل
۵۸۰	بیرانه
۵۴۲	نورچیل
۵۴۰	سور قلا
۴۴۰	لشروش
۴۰۳	سوردشت
۳۸۲	گرمک
۳۸۲	کینک

۳۵۷	کاتی ماسی
۳۱۳	دیگنله
۲۳۵	مسیلان
۱۴۳	قورخور
-	تیلکوز
-	عاجی نوزموران
-	کوزکس
-	باقورق

روزگرمی شارمکی باقوری کیرمستان بهگولپدی ژمارهی دلباشتوان ۱۹۸۷*

۶۶۴۲۱	موس
۴۴۵۹۳۷	هرایز
۳۹۹۱۸۹	کیرکوه
۳۶۴۰۹۶	سایمانی
۱۱۴۳۲۲	دعزک
۹۰۸۸۵	تلمعفسر
۶۳۱۰۲	کولار
۶۰۶۵۵	زالخو
۵۰۳۰۰	چشمچمنان
۴۹۹۸۶	وانیه
۴۱۲۴۱	توزخویمانور
۳۹۴۸۴	کزیه
۳۹۴۵۷	سنری
۳۷۴۴۴	مقناده
۳۷۰۴۹	مکده

* الجمهورية العراقية وزارة التخطيط جهاز المركزي للإحصاء، مديرية الإحصاء السكاني، نتائج التعداد العام للسكان لسنة ۱۹۸۷، محافظة أربيل، دعزک، دیالی، السليمانية، صلاح الدين، کرکوه، نینوی، واسط، مطبعة الجهاز المركزي للإحصاء - بغداد ۱۹۸۸.

۳۶۷۲۲	تلاکیت
۲۸۹۱۸	پلمندروز
۲۶۶۶۶	چندلولا
۲۶۱۹۳	تازه مشور سائورو
۲۲۰۲۶	کفری
۱۹۳۴۰	عمدنگاره
۱۸۹۹۸	قمر طروش
۱۸۰۵۷	خاتم‌نقد
۱۷۹۴۸	قورمران
۱۷۵۶۵	شمه‌نگاره
۱۶۸۲۴	ناگرن
۱۶۶۳۳	حمریر
۱۵۶۰۴	سپینیل
۱۵۳۵۰	دمن‌مندیان
۱۴۸۹۵	باشیکه
۱۴۴۸۷	قمل‌دزین
۱۳۴۶۲	حمرله
۱۲۷۸۵	عمد‌طورو
۱۲۳۲۶	دیپانا
۱۱۹۰۳	کیتله‌سوی
۱۰۱۳۳	دوروز

۹۵۷۴	پرتله
۹۳۵۷	زولپن
۹۳۳۳	سعدیه
۹۳۲۷	عمیقستی
۸۶۱۶	رواقیز
۸۳۳۱	شنگار
۸۲۰۷	دوکان
۷۵۱۳	سرخسار
۷۲۸۳	پردی
۷۱۲۹	سلاحدین
۶۵۶۰	نازمخروماتود
۶۱۳۰	قمرچمه
۶۰۵۰	خلیلخان
۵۶۶۷	سزوان
۵۵۶۴	پاترقه
۵۴۱۸	نامرلی
۵۳۷۷	مختسریه
۵۲۵۲	دلاق
۵۲۲۵	عمیقست
۴۹۳۶	زاب
۴۸۷۲	نامرلی

۴۸۲۶	سلیمان بدگ
۴۷۹۵	تللارش
۴۵۷۳	پدرد عروش
۴۴۴۷	سنگسنگ
۴۴۰۲	ناله گنسی
۴۰۷۴	خنده کارن
۴۰۴۱	بیلز
۴۰۱۳	سفر سنگ
۳۹۸۸	خرمیتات
۳۹۳۷	ریاز
۳۵۵۸	شعرانش
۳۱۱۷	گوتی
۳۰۲۶	پارودو
۲۹۵۴	زودمار
۲۹۲۲	چسان
۲۸۰۰	ویمیه
۲۵۴۹	دور
۲۶۲۸	نیمتاق
۲۲۶۴	مادگیش
۲۱۵۲	پرزومه
۲۰۳۸	نیمتاق

۱۵۰۸	چورلارنا
۱۴۶۹	بالارته
۱۴۴۰	لوزانيه
۱۱۱۷	خيزد
۱۰۵۰	ئالسهين
۷۲۹	زاورته
۴۱۰	پهغره
۲۰۳	خمله كان
۱۳	مەنطقى
-	پىتچىرىن
-	يىتراكه
-	كارىزه
-	مىزگىسود
-	كاشى ماسى
-	چۆلمان